

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

Dr. Puskás Attila

OA
36.296

AZ ERDÉLYI ÖRMÉNYEK
NYOMÁBAN

PE URMELE ARMENILOR
DIN TRANSILVANIA

AUF DEN SPUREN DER
ARMENIER IN SIEBENBÜRGEN

Világosító Szt. Gergely megkereszteli III. Tiridát örmény királyt
Sf. Grigore Luminătorul botezează regele Tiridat al III-lea al armenilor
Hl. Gregor der Erleuchter tauft den König Tiridat III. der Armenier.

535/M

Dr. Puskás Attila

AZ ERDÉLYI ÖRMÉNYEK
NYOMÁBAN

PE URMELE ARMENILOR
DIN TRANSILVANIA

AUF DEN SPUREN DER
ARMENIER IN SIEBENBÜRGEN

Gyergyószentmiklós • Gheorgheni • Niklasmarkt
2006

Dr. Puskás Attila

AZ ERDÉLYI ÖRMÉNYEK NYOMÁBAN

PE URMELE ARMENILOR DIN TRANSILVANIA

AUF DEN SPUREN DER ARMENIER IN SIEBENBÜRGEN

A kiadványt a gyergyószentmiklósi Örmény-katolikus Egyházközség támogatta

RO- 535500 Gheorgheni P-ta. Petöfi Sándor nr. 4, Jud. Harghita

Tel: +40-742-181537 E-mail: pattila@topnet.ro

Kiadó, Editura, Herausgeber: MARK HOUSE

RO-535500 Gheorgheni, str. Gábor Áron nr. 4, Jud. Harghita

tel./fax.: +40-266-364190, 634674

e-mail: office@markhouse.ro

Munkatárs, Colaborator, Mitarbeiter: Székely Szilárd

Korrektúra: Székely Imola

Corectat de: prof Feier Angela

Deutsche Korrektur: Notker Baumann

©Foto: Dezső László, Puskás Attila

Nyomda, Tipografie, Druck: MARK HOUSE SRL.

Director: Dezső László

ISBN

973-7877-03-9

2006

C (EME LELIVM GEORGIVS FERENCFI SACERDOS

ANNO 1837 9 MAY

Az örménység eredete és az örmény kereszténység

Az Ararát hegy örök hófehér csúcsa a világ teremtése óta őrökdi a Káspi és a Fekete tenger közötti térség, a Kaukázus népei felett. Ezen népek közül az örmény Noéig vezeti vissza eredetét. A hagyomány szerint Hajk, a legendás hős és Noé dédunokája Kr.e. 2493-ban alapította meg birodalmát, amelyet örményül ma is Hajasztannak, Hajk országának neveznek. Az archeológiai feltárások szerint az örmény nép az indoeurópai népek utolsó vándorlásának idején alakult ki a Kr.e. VII. sz-ban. Herodotosz és Eudosziosz a frígek rokonaként emlegetik, melynek keleti vándorlása a fríg birodalom bukásának idejére tehető (Kr.e. 676-675).

A történetkutatás sokkal pontosabb adatokat talál attól az időtől, amikor az örménység megismerte Jézus Krisztus tanítását. Az Addai-Agbar legenda szerint már az I. sz-ban Szt. Tamás és Bertalan apostolok hirdették Krisztus tanítását, de csak kisebb keresztény központok alakulhattak ki. A kereszténység egységes elfogadásában nagy szerepe volt a pártus származású, de cezáriai Gergelynek. Az Ararát

lábánál fekvő Khor Virap várában a keresztény meggyőződése miatt 13 évig raboskodó missziós csodálatosan meggyógyította III. Tiridát örmény királyt, aki később a kereszténységet országa hivatalos vallásává tette. A hagyomány szerint ez 301-ben történt, és így az örmény nép a világ első keresztény népének tekinthető. Szt. Gergely püspököt a hagyomány Világosító néven ismeri, mivel az igazi fényre vezette az örménységet. A kereszttség jelenete a világ minden örmény központjában megtekinthető, így Erdélyben is. (1, 2).

A kereszténység csodálatosan párosult az örmény nép kultúrateremtő erejével. A görög és iráni hatás csökkentését és a „kulturális autonómia” megteremtését egy örmény ábécé megalkotása tette lehetővé. Az V. sz-ban, az örménység aranykorában Meszrop Masdoc egyházdoktor megálmodta a 38 betűből álló ábécét, ami egy kulturális feltörés kezdete volt. Ekkor fordították le a Bibliát, amit a fordítások királynőjének neveznek. Örmény nyelvet és történelmet tanítottak, és lefordították a kor teológiai munkáit, amelyek egy része ma is látható a jerevani Mate-nadaran Múzeumban.

A történelmi események hamar megakadályozták ezt a feltörést. Az örménység nem bírta ellenállni a pogány iranizálási törekvéseknek. A Vartan Mamikonian által vezetett örmény sereg 451 pünkösdszén az awarayri mezőn vereséget

szenvedett a perzsáktól. Az örmény diplomáciának sikerült megőriznie az ország keresztény jellegét és részleges függetlenségét. A keresztény világ ebben az évben (451) tartotta egyik legfontosabb zsinatát Kalcedonban, ahol Jézus Krisztus isteni és emberi

természetéről vitatkoztak az atyák. Az örmények a zsinaton elítélt tévtanokat valló szírek révén ismerték meg Kalcedon tanítását, és gyakorlatilag elszakadtak az akkori keleti keresztény világtól. A szakadást csak korunk felvilágosultabb teológiai kutatása hidalta át, de az eretnokség gyanúja és az igaz tanításra való visszatérés indította el a késő középkori és újkori katolikus örményországi miszcionálást, amivel Erdélyben is találkozunk.

Az arab, mongol, szeldzsuk, perzsa támadások a keresztény ütközőállamot valósággal felmorzsolták. Fővárosa, Ani, a „hófehér öreg Ararát lábainál fekvő gyászba öltözött romváros”, a menekülés és „diszpóra-sors” szimbóluma lett. Az „1001 templom városát”, a XI-XIV. sz. között lakossága öt hullámban hagyta el. Ekkor érkeztek örmények a ciliciai részekre, ahol megalapították a ciliciai királyságot, amely 1375-ig fennállott. Egy másik csoportjuk a Krím félszigeten lelt otthonra, de 1475-ben innen is menekülni kellett, mert a félszigetet elfoglalták az oszmánok. Az örmények nagy része ekkor Lengyelország ukrán határvidékén, Lembergben (ma Lviv), Kamenyec-Podolszkban, a környező megyékben és Moldvában telepedett le. Egy másik csoportjuk délre, Aleppó irányába vándorolt, majd a nagyobb védelmet nyújtó Libanon hegyei közé menekültek, el egészen az egyiptomi Alexandriáig és Kairóig. A sorsüldözöttség ma is kísért. A XX. sz. sokak által nem ismert árnyoldala az 1915-ös törökországi örmény népirtás, amelyet F. Werfel A Musza Dagh negyven napja c. regényében drámaian ecsetel. A genocidiumot a török történelemírás ma sem ismeri el, és az I. világháború zúrzavaraiban végbement szerencsétlen háborús eseménynek tekinti.

Az örmények erdélyi letelepedése

Az egykori Magyarország területén a XIII. sz-tól élnek örmények. Erről tanúskodik IV. Béla király 1244. március 11-én keltezett kiváltságlevele, amelyben elismeri az Esztergom melletti örmény kolóniát. Nagyszeben mellett a XV. sz-ig Talmács központtal működött a Terra Armenorum püspökség. Örményekről tanúskodnak a régi erdélyi helységnevek, mint Örményes, Örményszékes, Mezőörmény.

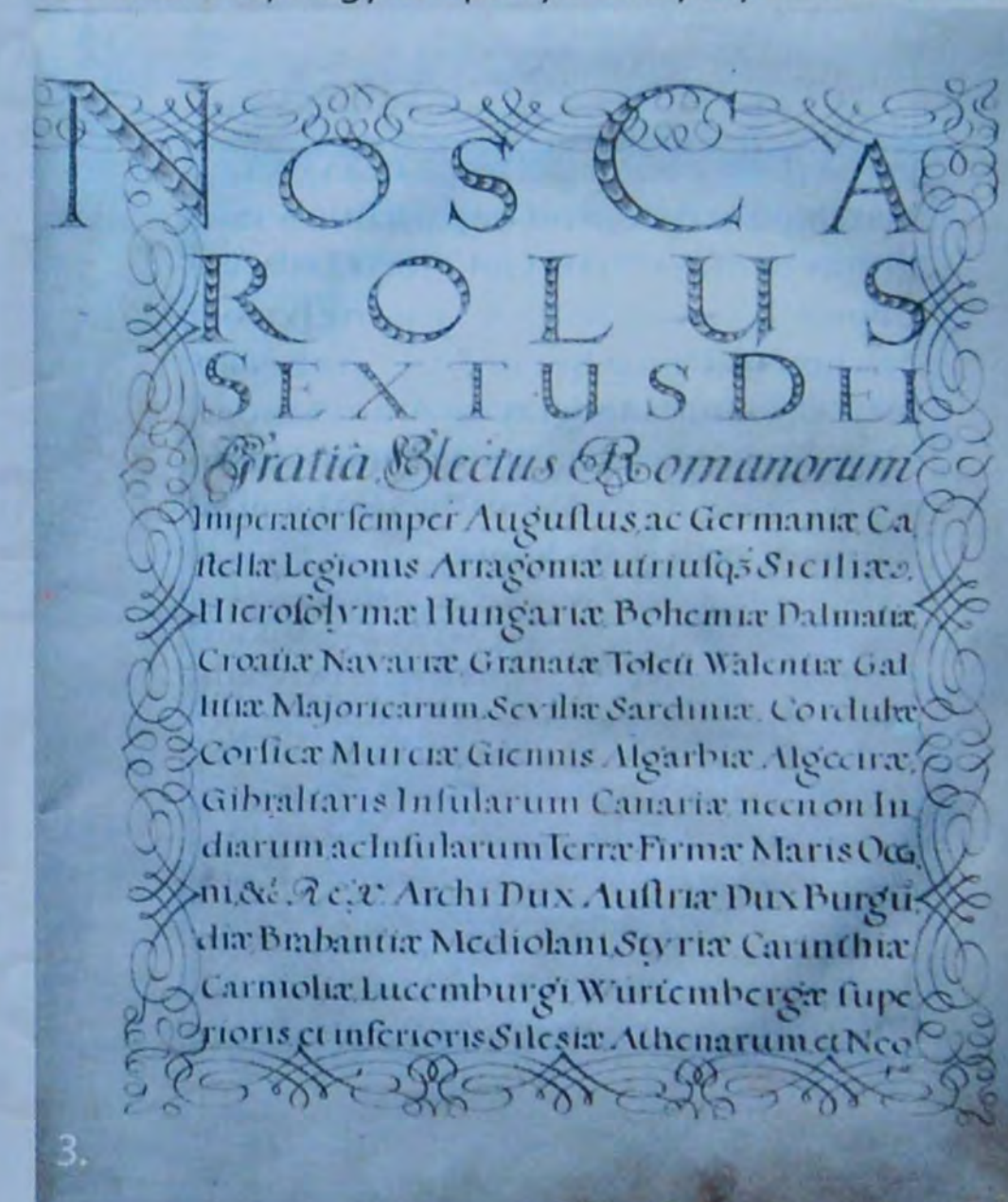
Az erdélyi örmények története Moldvához kötődik, ahol már az 1239-es mongol invázió előtt érkeztek

örmények, és hét várost (Suceava, Iași, Botoșani, Dorohoi, Vaslui, Galați, Hotin) alapítottak. 1401-ben Suceavában püspökséget hoztak létre. Erdélybe már 1551-ben S. Rareș vallási intoleranciája miatt kivándoroltak, és Gyergyószentmiklóson, Besztercén, Ebesfaluban telepedtek le. A XVII. sz-ban azonban mintegy háromezer család hagyta el Moldvát. A kivándorlás oka a görög származású Ducă vajda intoleranciája volt, aki saját népe kereskedőit támogatta az örmények ellenében. Az örmények 1658-ban részt vettek a Hâncu vezette vajda elleni lázadásban, aminek szerencsétlen kimenetele után a Kárpátok hegyei közé kényszerültek. Innen többször is küldöttséget menesztettek I. Apaffy Mihály fejedelemhez, akitől engedélyt kértek az erdélyi letelepedéshez. A fejedelem a meggyötört ország számára kereskedelmi és ipari fellendülést remélt tőlük, és letelepedésüket az általa megjelölt helységekben engedélyezte. Az örmények Beszterce központtal, Görgényben, Csíkszépvízen, Gyergyószentmiklóson, Kantán (Kézdivásárhely), Petelén, Felfaluban és Bátosban telepedtek le. Így minden fontos határmenti régióban megvetették lábukat.

Az örmények kultúrateremtő ereje a kezdetektől fogva Erdélyben is megmutatkozott. A korabeli források megjegyzik, hogy nem volt közöttük írástudatlan ember, ami magas kultúráltságról tanúskodik. Beilleszkedésük a helyi közösségekbe nehézségekbe ütközött. Az erdélyi örmények első komoly nézeteltérése a besztercei szászokkal volt. Ugyanis egy külön városrészt építettek, de csakhamar olyan virágzó kereskedelmet és ipart folytattak, hogy veszélyeztették a szász gazdaságot. A szászok 1712-ben kihasználva a szatmári béke után megszilárdult Habsburg uralmat, a városban megjelenő ragályos betegség ürügye alatt kitiltották az örményeket Besztercéről. Ekkor zömük az újonnan épülő város, Szamosújvár felé távozott.

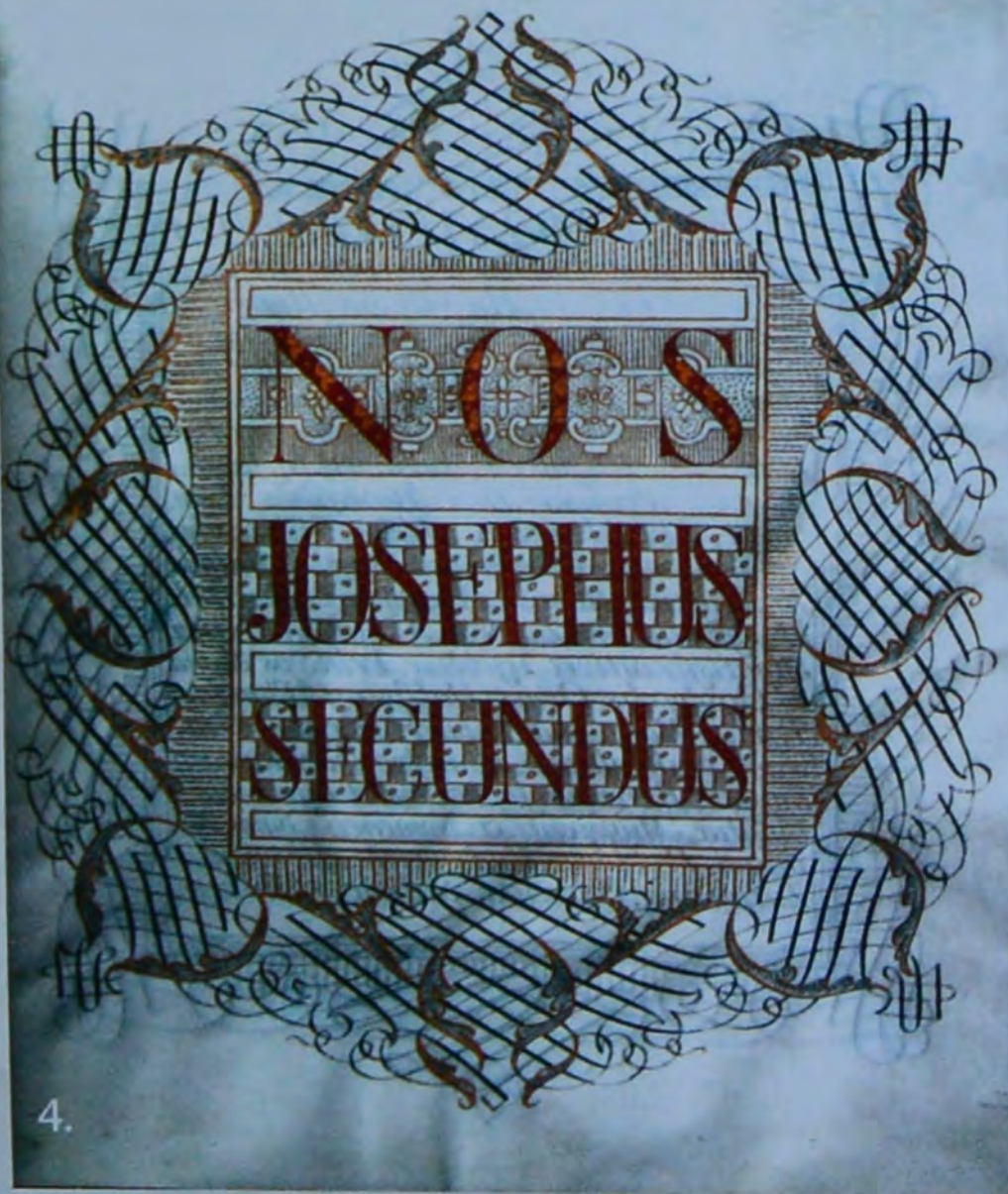
Szamosújvár

Egy önálló örmény város felépítésének gondolata ésszerű volt, mert a letelepedés állandó küzdelmet jelentett a befogadó helységek vezetőségével, annak ellenére, hogy I. Apaffy Mihály Gyulafehérváron

1680. október 26-án keltezett oklevelében megengedte az örményeknek, hogy „...akármely helyeken is minden sokadalmakban és városokon szabadon kereskedősek lehessen, magok mesterségekkel készített bőrnemű és egyébféle áru marháikkal minden megbántódás nélkül kereskedhessenek...”.

Szamosújvár gondolata a botoșani születésű Oxendius Verziurescu (1687-1715) missziós, majd 1690-től erdélyi örmény katolikus püspök nevéhez

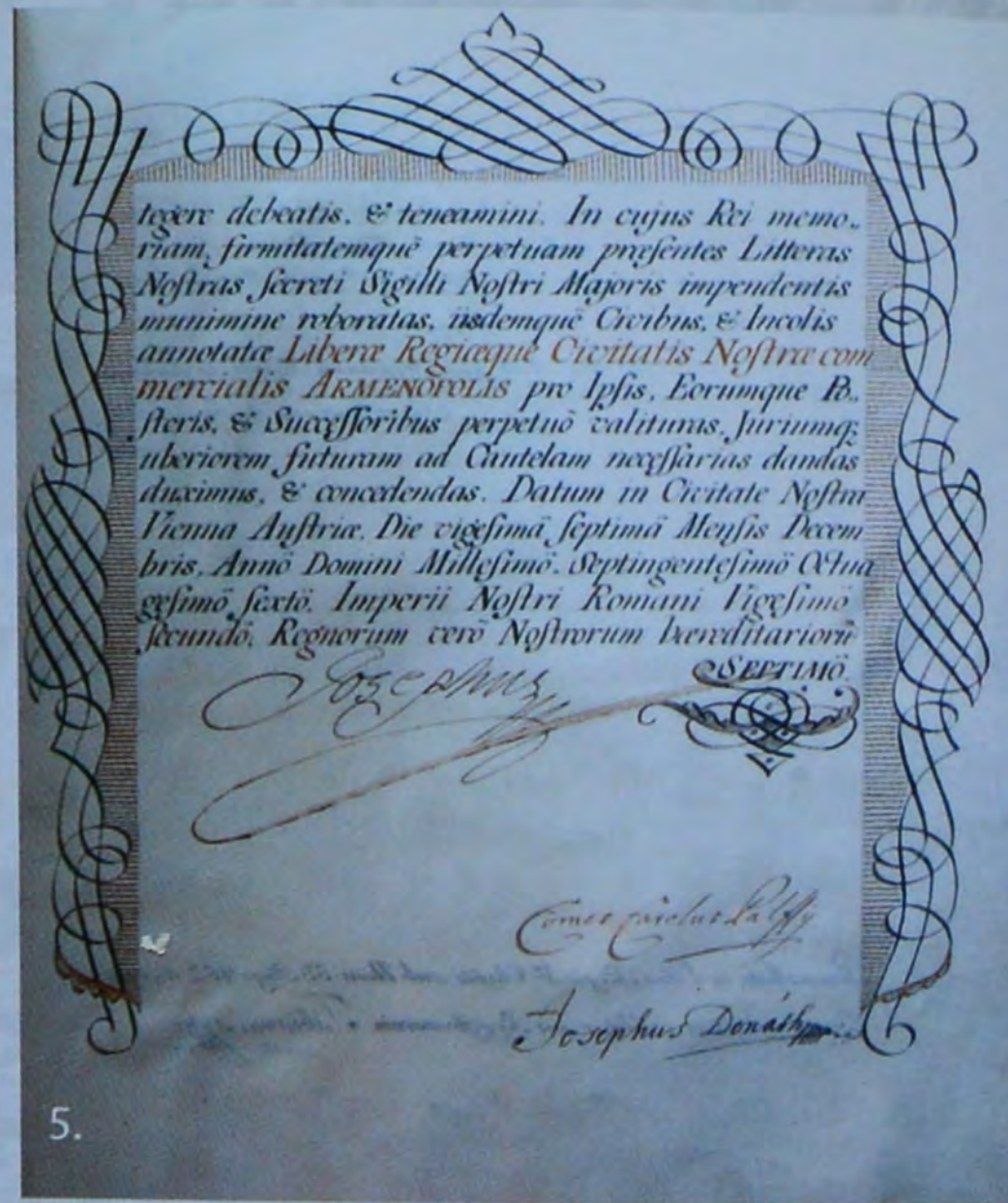

4.

fűződik, aki Rómából érkezett Erdélybe. A város alapítására a legalkalmasabb területnek a Szamos jobb partján található Arx Nova-Újvár, és a mellette levő Gerla falu bizonyult. A várat Martinuzzi Fráter György váradi püspök feltehetően 1534-40 között építtette. Gerla (grlo – átkelő), vagy Gerlahida, a közeli Bonchidához és Apahidához hasonlóan a szamosi híd mellett kialakult település volt, ahol már korábban létezett egy kisebb erőd. Innen biztosították a híd védelmét és adóztatták az átkelőket. Az örmények helyválasztása kereskedelmi szempontból tökéletes volt, mert itt ágazik el a fő kereskedelmi út Dés, a désaknai sóbányák és a Mezőség felé.

I. Lipót császár 1700-ban írásban is engedélyt adott a városalapításra. Megvásárolták a vártól délre eső területet, a vételárat pedig (12 ezer frtot) a kincstárnak, 1758-ig törlesztették. 1700. au-

6

5.

gustus 1-én letették a város alapkövét. Verziurescu Rómából Alexa mérnököt hívta a terv elkészítésére, így Szamosújvár Európa egyetlen mérnöki tervek szerint épített városa.

Alexa mérnök a városépítésre szánt 1 km² területet három fő, és hat keresztutcára osztotta. Az így kialakított négyszögeket kisebb és nagyobb parcellákra különítették el, melyeket az új lakók vásároltak meg 50, ill. 100 frt-ért. Minden utcának külön díjgyűjtője volt, aki begyűjtötte a hátralékokat. A telekhez egy külső telek (kukoricaföld) és szőlős is hozzátartozott. A város közepén egy hatalmas téglalap alakú

6.

terület üresen maradt, itt volt a vásártér és később a katedrális is ide épült. Már a tervezéskor figyelembe vették, hogy a Mezőség torkában épült új város idővel látogatott marhapiaccá növi ki magát, ezért egy hatalmas területet szabadon hagytak erre a célra.

Szamosújvár 1719-ben készen állott, falakkal övezve és három kapuval ellátva, lakossága pedig gyarapodott: 1720-ban 148, 1721-ben 156, 1727-ben 193, 1735-ben 219 házat írtak össze. A fejlődést a bécsi udvar is elégtétellel nyugtázta, hiszen ez jövedelme gyarapodását is jelentette. A szamosújvári örmény plébánia tulajdonában van VI. Károly császár 1726. október 17-én kibocsátott szabadalomlevele, amelyben engedélyezte, hogy az örmények örökre a városban lakhassanak, a kerteket és legelőket szabadon használhassák, veszély esetén a várba menekülhessenek, ahol értékesebb tárgyaikat is elhelyezhetik. A császár engedélyt adott a szabad kereskedelemre, de vámmentességet nem élveztek. A városban mézszárszékeket, kocsmákat nyithattak, és csütörtökön heti, évenként háromszor három napos országos vásárt tarthattak. A papválasztás is jogaik közé tartozott. A szabadalomlevél értelmében a város elkülönült a földesúri hatalomtól, élén egy tanács állhatott,

8.

amelyet a polgárok szabadon választhattak. Ebben az oklevélben olvashatjuk először az Armenopolis (Örményváros) nevet is. (3)

Kezdetben az örmények fő iparága az apáiktól örökölt szattyán mesterség volt, amelyből a piros és fekete magyar csizmákat készítették. A tímárok minden örmény közösségben az akkori divat szerint céhrendszerek mintájára társulatokat alapítottak. Szigorú előírásokkal szabályozták a társulatok életét, amely kiterjedt gazdasági, vallási kötelezettségekre,

viselkedési formákra és szociális kérdésekre is. A Tímárok Céhének szabályzata int, hogy: „a társulat jövedelmét a tagok ne fordítsák lakomákra..., a Mária ünnepeken vendégeljenek meg 10-20 szegényt...”. A kihágásokat pénzbírságokkal büntették:

aki pl. társulati temetésen nem jelent meg, aki a gyűlésre nem járt, büntetést fizetett. „Zábulik Kristóf dohányzásért 1 frttal, - Vith Simon, mivel fel nem állott a vartabed – pap – előtt, 1 frttal...büntetett!”. Ismert volt, hogy senki sem tud olyan szép kordovánt és szattyánt készíteni, mint a szamosújvári örmények. Készítésének titkát senkinek sem árulták el, csak egyszer, 1770-ben, midőn Mária Terézia „felkérte” őket erre. Áruikat Debrecenben és nagyobb városokban értékesí-

tették. A tímárság csak 1860-ban szűnt meg, mert nemcsak a piros csizma-viselés ment ki divatból, hanem kordovánból készült magyar csizma is ritka látvány volt.

Az örmény kereskedők elsősorban marhakereskedéssel foglalkoztak: „...iszonyú marhafalkáik számára jó piacokat talál külföldön. Évenként

eladnak... a különböző országokban több, mint százezer marhát...”

Néhány évtized alatt gazdaságilag annyira megerősödtek, hogy jelentős összegeket adományoztak intézményeknek, és előnyös feltételekkel nyújtottak kölcsönt. Mária Teréziának kétszer kölcsönöztek összesen 23700 forintot. Kölcsönöztek a gubernátornak, az erdélyi püspöknek, a főkormányzásoknak és főnemeseeknek. 1769-ben 3440 forintot ajánlottak fel egy magyar nyelvű-művelő társaság alapítására. Támogatták a kolozsvári Magyar Színház és az Erdélyi Múzeum megalapítását.

Az adományok mögött az a szándék is meghúzódott, hogy a város mielőbb elnyerje a szabad királyi város jogot. A gazdaság látványosabb fejlődésének akadálya a helység mezővárosi jogállása volt. A városi tanács a szabad királyi város cím elnyerését tűzte ki legfontosabb céljaként. Ezért 1736-ban százezer frt-

ért kilencven évre bérbe vették a vár uradalmát, 1752-ban megvásárolták a város határában fekvő Kandia falut. Ennek ellenére csak 1786-ban, a II. József által kiadott diplomával nyerte el a város a szabad királyi város címet. (4, 5, 6) A diploma pallosjoggal ruházta fel, vagyis főbenjáró bűnök elkövetése esetén halálos ítéletet is hozhattak, és ezért börtöne lehetett. Ekkor alakult át a szamosújvári vár börtönné, és itt raboskodott Rózsa Sándor betyár is, akinek sírja a Dés felé vezető főút melletti ortodox temetőben látogatható. (7)

A legnagyobb nehézséget a honfiúsítás jelentette, ami jogot adott birtokok, ingatlanok szabad vásárlására és állami tisztségek betöltésére. Ezért az örmények lépten-nyomon bizonyították állam iránti lojalitásukat, törvénytiszteletüket, és ez állott a nemes adományok hátterében is. A honfiúsítást akadályozta az örmények viszonylag rövid erdélyi jelenléte. A rendek 1811-ben elismerték ugyan őket, de kötelezték Szamosújvárt és Erzsébetvárost előfogatok felállítására, és egy-egy huszárezred számára laktanyák építésére. A honfiúsítást végül 1837-ben megkapták, amit V. Ferdinánd király szentesített.

Szamosújvár az akkori Magyarország egyik leg-

szebb barokk és reneszánsz városává nőtte ki magát. Legrégebbi, ma is fennálló templomát 1723-ban a gyermektelen Simay Salamon és neje Syrma építtette saját költségén. (8) Gyümölcsoltó Boldogasszony tiszteletére ajánlották fel a templomot, ahogyan ezt az apszisban található freskó és örmény felirat is bizonyítja. A Salamon-templomot 1725. október 7-én szentelte fel Antalffy János erdélyi püspök. A kor barokk stílusával ellentétben a templom késő-gótikus formát öltött, mert valószínűleg ez emlékeztet a sajátos örmény építészeti stílusra, amely csak a román országrészen látható (pl. a zamcai kolostorerőd). A templomban az 1899-ből származó már-

ványtábla fényt derít az egykori szamosújvári családnevekre. Figyelmet érdemel a Szent Anna oltár, amelyet az 1729-ben alapított Szent Anna társulat gondozott (9)

Az első plébániatemplom szűkösnek bizonyult az egyre gyarapodó örménység számára. A tanács elhatározta, hogy „a főpiacon egy akkora nagy és díszes szentegyházat építenek, hogy az ritkítsa párját Erdélyben”. 1748. szeptember 18-án saját erőből és csekély udvari támogatással elkezdtek az egyhajós

katedrális építését, egy tiszafa-park közepén. (10). Szentélyében 1759. szeptember 8-án mondták az első szentmisét. 1800-ban Szentháromság napján egy villám sújtotta a tornyot. A munkálatok elvégzését ellenőrző tanácsot a Gondvelés mentette meg a biztos haláltól: hétfő lévén Simay főbíró ui. elaludt, és a megbeszél 9 óra helyett csak 10 órára érkezett. A torony 10 óra előtt néhány perccel dőlt össze. (11) Egy évvel később azonban újra állott.

Erdély párját ritkító, legnagyobb barokk templomát 1804. június 17-én szentelte fel Mártonffy József erdélyi püspök a Szentháromság tiszteletére (12, 13, 14, 15, 16). Világosító Szent Gergely oltárát a Kereskedő Társaság adományozta (17), a Mária Mennybevételének oltárát a Tímár

Társulat építtette (18). 1960-ban egy tűzvész alatt leégett tornya és padlása, amelyet helyreállítottak. A bazilika legutóbbi javítására 1998-ban került sor Ft. Sáska Jenő (1947-1998) örmény szertartású plébános idejében.

A templom büszkesége a baloldali kápolnában található Rubensnek tulajdonított festmény (19), amely Jézus testének levételét ábrázolja a keresztről. A kép I. Ferenc király adománya 1806-ból. A szóbeszéd szerint, a háborúk anyagi támogatásáért

13.

hálaképpen a király könnyelmű ígéretet tett az örményeknek: „ m e n j e t e k , jártatok körül székvárosomat, nézzetek meg mindent, ... és mondjátok meg: mivel jutalmazalak meg titeket.” Az örmények mindent megnéztek, és ezt válaszolták: „- Felseged határtalan kegyétől a Rubens-képet, mit a Belvedereben láttunk, kérjük hódoló

tisztelettel”. A király sajnálta az értékes festményt, ezért egy másolatot készíttetett róla. Az örmények számítva erre a Belvedere palotában megjelölték a kép hátát, és leleplezték az uralkodó szándékát. A másolaton pedig nem találták ezt a jelölést. A Rubens-kép a kommunizmus idején a kolozsvári Szépművészeti Múzeumba került. 1999 karácsonyára visszaszállították a katedrálisba, de a Múzeum tulajdonában maradt.

A bazilika oldalán található kovácsoltvas kapu (20) vezet a templom alatti kriptába (21, 22, 23, 24), ahol olyan fontos egyéniségek pihennek, mint Szongott Kristóf (1843-1907) (25) armenológus. 1863-tól negyven évig algimnáziumi tanár volt, 1887-ben megalapította, majd 20 éven át kiadta és szerkesztett az Armenia magyarörmény havi szemlét. Megírta Szamosújvár monográfiáját, amiben gazdag néprajzi anyagot közöl, és összeállította a

magyarhoni örmény családok genealógiáját. Kutatásokat végzett a magyarok eredetéről és őshazájáról. 1905-ben létrehozta az Örmény Múzeumot, aminek hivatalos megnyitását 1907. június 16-án már nem érhetette meg. A Múzeum könyvtárát 1911-ben 1639 kötet alkotta, történelmi gyűjteményében 1057 emléktárgy volt látható. Anyaga a kommunista időben a Román Állami Levéltár kolozsvári székhelyére került, ahol 140,5 m hosszúságban tölti be a polcokat. Jelenleg a szamosújvári Városi Múzeumban (Mihai Viteazu u. 6) csak egy kis örmény szoba őrzi az örmények emlékét. Az 1761-ben épített plébánia (26, 27, 28) levéltára azonban több eredeti oklevelet, csodálatos kötésű és díszítésű anyakönyveket, ügyviteli iratokat őríz. (29, 30)

A metropolisz Erdély egyik legfontosabb kulturális és gazdasági központja lett. Volt örmény nyelvű fiúiskolája, de létezett egy elemi leányiskola is. 1788-ban határozat született egy algimnázium felállításáról, amit a triviális iskolák (világi jellegű iskola, ahol a hét szabad művészetet tanították alsó fokon) mintájára 1792-ben nyitottak meg, és tanelve 1850-ig az örmény, majd a magyar volt. Az 1862-ben újraalapított iskola igazgatója a mindenkori örmény katolikus főesperes volt. A leghíresebb Lukácsi Kristóf (1804-1876) volt, aki megírta latinul az erdélyi örmények történetét. Az örmény nyelvű oktatás feladása megtermette keserű gyümölcsét: Szamosújvár örmény származású lakói közül ma

14.

senki sem beszéli az ősök nyelvét. A nyelv a katedrálisban él tovább, az egyházi kórus egyházi énekeiben.

Fontos volt a város számára szegényeinek és árváinak sorsa is. Az előregedett szegényeknek házat és ispotályt 1800-ban Karácsonyi Emmánuel alapított (1. Decembrie 1918 u. 46) (31). A Világosító Szent Gergely fiúárvaházat Lukács Kristóf esperes-plébános alapította 1860-ban, de csak 1877-ben nyílt meg (Horea u. 2). A leányárvaházat Kovrig Tivadar alapította (1 Decembrie 1918 u. 22). (32, 33)

Az örmény feleségek vezették kereskedő férjük távollétében a háztartást, hiszen a kereskedők csak novembertől februárig tartózkodtak otthon. A szerető férfiak féltékenységéről tanúskodnak a házak ma is látható rácsos ablakai. Rossz nyelvek szerint az anyós is ügyelt fiatal menyére a ház küszöbén (az első szobában). A társadalmi élet egyik központja volt az 1842-ben már működő Társalkodó Egylet (kaszinó), amely egyike Erdély legrégebbi ilyen intézményeinek. Todorán Endre könyvnyomdát is működtetett, ahol helyi sajtótermékeket, és más örmény településről származó kéziratokat is nyomtattak.

A késő reneszánsz és barokk házai a szóbeszéd szerint „csak azért ilyen kis méretűek”, mert a honfiúsítás elhúzódása miatt nem mertek igazi pa-

16.

15.

lotákat építeni. De az örmény Szamosújvár így is Erdély egyik legszebb városa. Házai két típusra oszthatók: az első típus házai hosszoldalukkal fordulnak az utca felé, a másodiké a rövidebb felükkel.

Mindkettőn megtalálhatók a sajátos örmény díszítésű motívumok: a kis fülke az oroztat felső síkjában, amelyben kis barokkos szobrokat helyeztek el (34), a díszes barokk és reneszánsz portálok (35) a füzérek, a címerek, a medalionok és a voluták megannyi formájával díszítve. Egy első típusú ház a Karácsonyi palota (Mihai Viteazu u. 6.). (36) A második típusú ház egyik szerény példája a Martaian ház (Str. Dragoș Vodă 8). A szamosújvári reneszánsz és barokk egyik legszebb példája a Lászlóffy ház (1918 December 1 u. 16). (37) Késő reneszánsz díszítésű a főtéri Dániel ház (Szabadság tér 12.), az 1747-ben készült címeres emléktáblával. (38)

A mai Szamosújvár csak árnyéka a múltnak. A város még mindig nem ébredt fel álmából, amibe a világháborúk, és a kommunizmus elringatták. Az örménység nagy része kihalt, vagy „időben” elköltözött. Az egyházi statisztikák 1882-ben még 1565 örmény katolikust, 1913-ban 1200-at, 1954-ben 402-öt, 2000-ben 189-et tartanak számon. Jelenleg

az egyházi hagyományt ápoló szórványplébánia mellett a budapesti Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület, a Szamosújvári Pro-Armenia Alapítvány, a kolozsvári Örmény-Magyar Baráti Társaság, a bukaresti Romániai Örmények Egyesülete tesznek azért, hogy igaz legyenek a város költőjének, Gábrus Zacharnak szavai: „Én egy ember vagyok, nevem könnyen mehet feledékenységbe, de Szamosújvár városáé örökre fenn fog maradni”.

Erzsébetváros

Az erdélyi örménység központja az 1661-től fejedelmi székhelynek számító Ebesfalva kellett volna legyen. Itt már 1658-ban éltek örmények, de igazából csak 1685-ben vált otthonukká, és lett a teljes erdélyi örmény compania közigazgatási központja. Vezető szerepe akkor csökkent, mikor Rákóczi kurucjai feldúlták a várost, és az erdélyi örménység körében megszületett egy olyan irányzat, amely Szamosújvárra való költözését szorgalmazta. Ekkor az ebesfalvi örmények I. Lipót császárhoz fordultak, maradásuk engedélyezését kérve. Arra hivatkoztak, hogy már háromszor megvetették lábukat Ebesfalván. Lehet, hogy emiatt is a két legnagyobb örmény város rivalizál egymással. Egy 1744-es tanácshatározat viccesnek is tartható határozata értelmében: „a szamosújvári férfiú, ha Erzsébetvárosra jött házasságot kötni, itt 3 napnál tovább ne tartózkodjon!”

Az ebesfalvi örmények legfőbb törekvése arra irányult, hogy a teljes Ebesfalva birtokába jussanak, amire Bethlen Kata halála után kerülhetett sor, az 1584-es Apaffy és Bethlen családok közötti szerződés értelmében. Eszerint, ha valamelyik család sarj nélkül kihal, vagyona a másikra száll. II. Apaffy fejedelem halála után az örökébe lépő Bethlen Kata a birtokkal együtt hatalmas adósságot is örökölt, amitől csak úgy szabadult, hogy a kincstárnak átad-

ta a birtokot. Kihasznlva a helyzetet az örmények III. Károly királytól 1733-ban örökre megvásárolták Ebesfalvát. A vásárt 1758-ban Mária Terézia is megerősítette, kibővítve azzal, hogy „visszavonhatatlanul” nekik adta az ebesfalvi teljes uradalmat. A birtokvásárlás megváltoztatta a település jellegét is: az Apaffy vadászebeire utaló Ebesfalva helyett a város Erzsébetváros (Elisabethopolis, Elisabethstadt) nevet kapta, és 1758-tól pecsétjében kötelezően Árpádházi Szt. Erzsébet képmását használta. A város 1786-ban II. József császártól elnyerte a szabad királyi város jogot.

A compania életét a Bíróság irányította. (39) Az akkoriban nagy kiváltságnak örvendő bíróválasz

tás és tanács megválasztásának jogát II. Apaffy fejedelem 1696-ban adta az örményeknek, és ezt VI. Károly császár és Mária Terézia császárnő is megerősítette. A bírói rendes testületbe tartozott az egy vagy két évre, kezdetben kinevezett, majd szabadon választott bíró, és a 12 tanácsos. Ebesfalva városiasodása további közigazgatási tisztségek létrehozását tette szükségessé, mint pl. az „utcai direktorokét” (csendfenntartók), a bor és szeszes italok felügyelőjét, a postamesterét, az Oratorét (főszónok), aki a város vagyonának felügyelője, tisztii ügyésze és peres ügyekben képviselője volt. A Tanács minden kedden 9 órakor a főtemplom nagyharangjának hangjára gyűlt össze, amin ez olvasha-

tó: „Ez hívja össze a tanácsosokat a gyűlésre”. Csak a Tanács tagjainak állott jogában ezüstgombos nádpálcával járni; de egy arany ellenében minden polgár hordhatott nádpálcát, „ezüstgomb nélkül”!

A Tanács hatáskörébe tartozott a város életét igazgató törvényhozás. Az élet minden területére hoztak törvényeket. Tanácshatározat parancsolta meg, hogy mindenki köteles vasár és ünnepnapokon templomba járni és üzleteit bezárni. A tanácsstagok jó példával kellett elől járjanak, és a templomban csak a kijelölt helyet volt szabad elfoglalniuk. Szabályozták a házszentelés rendjét is, előírva, hogy a bíróhoz és tanácshoz az egész papság, máshová csak egy-egy pap járhat, de csak délelőtt, hogy délután mindenki dolgozhasson! Vízkereszt ünnepén (január 6.), amikor 1759-ig, a Gergely-naptár bevezetéséig, karácsonyt ünnepelték, a kegyes társulatok vezetői a Szűzanya két képével jártak énekelni (kántálni). Az iskolások négyes csoportokban énekeltek a lelkész pecsétes papíros igazolásával. A Tanács előírta, hogy az esti „Ave Maria harangszó” után tilos az üzletekben és a kocsmákban a borkimérés és a kocsmai gyülekezés. Aki ez után „bort akart élvezni, azt flaskóval haza vihetett”.

A Tanács már 1718-ban egyszerűsítette a napokig elhúzódó jegyváltás, házasságkötés szokásait és a stólapéNZ díjazását. Megtiltották a „menyasszonyt sirató estélyt”. Megtiltották, hogy menyasszony a násznagyoknak és a lelkésznek keszkenőt ajándékozzon. Fölösleges és ok nélküli kiadásnak tartották, hogy a menyasszony atyja a lányát és a vőlegényt házába vezette, és „oly pompás vendégséget adott, mely felért az esküvő napján tartott vendégséggel”. A gazdagabb, első osztályú vőlegények több lelkészi illetményt fizettek, mint a szegényebb másod- és harmadosztályúak.

19.

Az erzsébetvárosiak gazdagságának és jólétének híre hamar elterjedt a környék helységeiben. Emiatt szabály született a ruházkodásra is: „különösen a nők ruházatát szabályozták”, szerényebb öltözködésre szólítva fel őket. „Saját füleinkkel hallottuk, az idegen uraságok azon alaptalan föltevését, hogy Ebesfalván szegény nincsen, egyik gazdagabb ruhában jár a másíknál; mi is átlátjuk, hogy az ily viselet nem csak anyagi- hanem erkölcsi veszélyt is hoz...” – áll egy 1738-as határozatban.

Szintén a Tanács hozott döntéseket közbiztonsági és egészségi ügyekben. Előírták a kötelező esti járőrözést, és megparancsolták, hogy este felügyelő nélkül házat senki el ne hagyja. Építkezési engedélyeket is kibocsátottak. A tüzesetek elkerülése érdekében megszabták, hogy házat senki se fedje szalmával, hanem csakis deszkával és zsindellyel.

20.

A házépítéssel és létfenntartással ellehetetlenített kereskedőknek a város 1759-ben egy áruházat építtetett. A „pláza-üzletházban” kereskedők helyiséget bérelhettek. A lábas-áruház ma már csak képen látható, a kommunizmus alatt lebontották. Törvény szabályozta a kereskedők sátrinak felállítását a vásárok idején. VI. Károly 1733-es szabadságlevele értelmében a város minden szombaton heti, évenként háromszor (Gyümölcsoltó Boldogasszony, Áldozósütörtök és Szt. Máté evangélista ünnepén) országos vásárt tarthatott. A vásárok idején egy erzsébetvárosi kereskedő házának csak egy sátra lehetett, és csak egy árucikkkel kereskedhetett, hogy más termékkel kereskedő is érvényesülhessen.

A Tanács megszabta, hogy a mészárosok milyen húsból és mennyiért árulhatnak. A polgárok egészsége érdekében kötelezték a mészárosokat, hogy reggel az azelőtt este levágott állat húsból áruljanak. „Czigányoknak” tilos volt segíteni a levágásnál és a nyúzásnál.

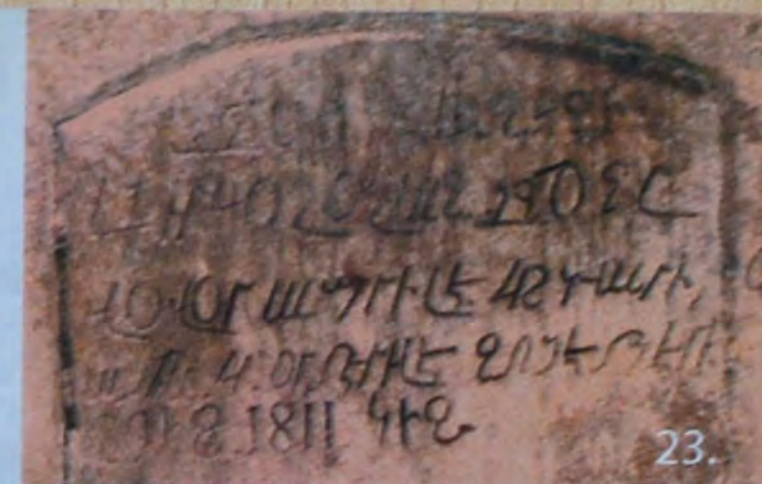
A bíróságnak azonban nagyobb hatásköre volt. Apaffy privilégiumának leglényegesebb pontja az volt, hogy Erzsébetvárost a többi erdélyi compania fölé helyezte, a későbbi Szamosújvár kivételével. A főbíró felügyelői jogát másodbírákon keresztül gyakorolta a többi közösségben. Hozzá fordulhattak fellebbezésükkel

21.

22.

23.

24.

az erdélyi örmények közigazgatási szervei, és itt vették nyilvántartásba az egész Erdély területén élő örménység számát, vagyonát és a családok letelepedésének idejét is. A Bíróság, mint önálló közigazgatási szerv kezdetben Küküllő vármegyéhez tartozott, később egyenesen a kormányzékhez. Szervezettségét és felépítését ítélve az erdélyi örmény Bíróság az autonómia egyik legkiválóbb modellje, és ebből kifolyólag Erzsébetváros sajátos jellegű város lett. Amíg a szamosújvári tanácsra a város belső ügyeinek intézése hárult, Erzsébetváros felelt az örmény közösségekért. Nem véletlen, hogy többen jogászként kerültek el innen, és, hogy ennek a városnak volt talán a legszervezettebb az élete.

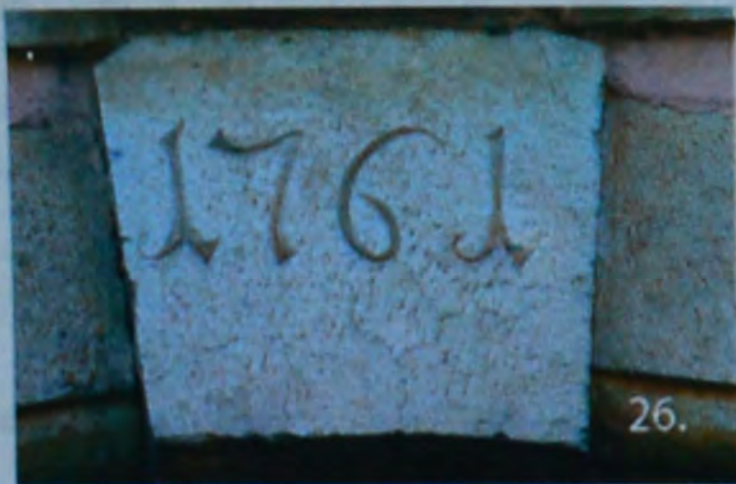
A város legimpozánsabb épülete az „örmény katolikus főegyház”, ami azért fő-egyház, mert plébánosa felelt Gyergyószentmiklós, Csíkszépvíz, Kézdivásárhely és Görgényszentimre örmény egyházaikért is. (40) Az egyházközség és a Tanács 1766-ban úgy döntött, hogy a társulatok pénzén megvásárolják Issekutz Vártán és Manó testvérek telkét, ahol Karácsony Ker. János plébános letette a templom alapkövét. A munkálatok a terv nagysága miatt 1777-ig szüneteltek. Ekkor megváltoztatták a tervet, és „sokkal kisebb” templom építéséhez kezdtek. 1783. július 19-én helyezték el az aranyozott keresztet a gömb csúcsába, ahova Mária Terézia császárnő 1758-as adománylevelét is elhelyezték. A templomot Gróf Batthyány Ignác erdélyi püspök 1791. június 29-én szentelte fel Szent Erzsébet tisz-

teletére. (41) Amikor már az oltárok és a belső berendezés is teljesen készen állottak. (42, 43) Annak ellenére, hogy a templom védőszentje Árpádházi Szent Erzsébet, búcsúja ma is augusztus 15-én, Szűz Mária Mennybevétele napján van. Ez valószínűleg egy Szűz Mária Mennybevétele emlékére épített kápolnához kötődik, amely a piac közepén állott, és amit idővel lebontottak. Az a szokás viszont, hogy a kápolna búcsúünnepén négy fiatal lány körmenetben viszi a Mária-szobrot, él, és „átöröklődött” a főtemplomba. A néphit szerint a szobrot vivő lány boldog házasságot fog kötni. A templom egyik tornyát 1927-ben egy vihar lesodorta, azóta sem sikerült helyreállítani. Az 1997-ben megalakult „Armeană” Alapítvány célja a templom felújítása. A templom padlásán található a 2500 kötetből álló, de nem látogatható könyvtár, amelynek alapítója Patrubány Antal plébános.

A főtemplom plébániája a jelenlegi igencsak romos állapotban lévő római katolikus plébánia épülete volt. (44) Külön figyelmet érdemel a mechtaristák barokk temploma, amely ma a helyi római katolikus közösség istentiszteleti helye. (45) A Sebastai Mechtár által 1701-ben alapított szerzetesrend tagjait a Szentszék küldte az erdélyi örmények

25.

26.

katolizálására, és 1729-ben érkeztek Erzsébetvárosra. Kezdetben nem rendelkeztek állandó lakhellyel, de miután Kopacz

Péter polgár rájuk bízta főtéri házát, és a rend 1753-ban hivatalosan is engedélyt kapott a letelepedésre, megnyitották a rendházat (46), amelynek örmény és latin felirata jelzi céljukat: „Ne nekünk, Uram, ne nekünk, hanem a Te nevednek adj dicsőséget”. A rendházban egy örmény tannyelvű iskola is volt, aminek főfelügyelője a mindenkori örmény plébános volt. 1753-ban építették a Szt. Péter és Pál apostolok tiszteletére szentelt templomot, amelyet 1805-ben Ákoncz Kövér István Erdélyből származó velencei főapát-érsek megújított. Homlokzatán örmény és latin nyelvű felirat olvasható: „Péter és Pál tiszteletére építette ezen egyházat az Antoniánus vallásosság és kegyelet”. (47) 1921-ben a mechtaristák feladták missziójukat.

A népnevelő munkát nem csak a mechtaristák végezték. A lánynevelés kezdetei 1730-ig nyúlnak vissza, amikor a Tanács egy leányiskolát szervezett Szenkovits Bogdán házában. Ebben nagy segítséget nyújtott a jólelkű Rafael Sándor lovag. Az indiai származású, de Londonban élő, gyöngy- és selyemkereskedőt Ákoncz Kövér István főapát érsek irányított Erzsébetvárosba. 1827-ben alapítványt tett a lánynevelés fellendítése céljából. A Tanács

végül 1885-ben a Szt. Péter és Pál Irgalmas Nővérekre bízta a lánynevelést. A leányiskola és a zárda épülete ma

28.

már nem látható.

A lovag adományából építették a főtéren látható gimnáziumot (48), amely 1843-ban nyílt meg „két grammatikai, egy szónoklattani és egy költészeti osztállyal”. A gimnázium még a kommunista rendszerben is megőrizte iskola jellegét.

Az erzsébetvárosi örménység legfontosabb kérdése a honfiúsítás volt. A teljes jogkör elnyerését a székely és a más szabad királyi városok követői a katonatartás és az előfogatok állításának kötelezettségéhez kötötték, amit az örmények a kereskedéssel ellentétes követelménynek tartottak, és ennek pénzbeli megváltását kérték. A rendek elutasítása miatt Erzsébetváros is kénytelen volt laktanyát építeni 1840-ben (Mihai Eminescu u. 54). (49) A magyar millenium emlékére a város kibővítette és „díszesen, az egészségügyi kívánalmaknak megfelelően átalakította” a laktanyát, és még ma is egészségügyi célokat szolgál.

Ma Erzsébetváros a két világégés, Trianon és a II. Bécsi döntés nyomait hordozza. Többben Marosvásárhelyen telepedtek le, ezt bizonyítják az örmény sírkövek a régi katolikus temetőben, ahol erzsébetvárosi Csikyak, Gorovék, Görögök, Zakariások és Szentpéteryek nyugszanak. Az egyházi statisztikák szerint 1913-ban 2085-ön voltak örmény katolikusok, ma mindössze 13-an vannak. Valószínűleg az utolsó erzsébetvárosi elsőáldozó Szentpéter István volt 2004-ben. (50) Az örmény ébrentartására

27.

29.

vállalkozott a Călinescu Ioan által létrehozott Armenia Alapítvány, és elévülhetetlen érdemeket szerzett Vicellár Mária, aki a főtemplom őrzőangyalaként védi az örmény örökséget.

Gyergyószentmiklós

A székelységgel való együttélés kiváló példája a gyergyószentmiklósi örmény közösség. Az első betelepedők Hörz Ázbéj és testvére, Vártig voltak, akik 1654-ben telepedtek le a vásártartási joggal bíró községben. Az örmények tömeges letelepedése azonban 1688-ra tehető.

A gyergyói örménység életében a kereskedelem játszotta a legnagyobb szerepet. Egy 1837-ből származó írás szerint: „nem cifra, nem is csinos, de pénzes városka (...) ...piacán több, eléggé ellátott és nem drága boltok vannak. Gyergyószentmiklós örmény szellemű kereskedőváros.” Központi házai eredeti formában őrzik a hagyományt: az alsó üzlethelyiség mögött található a műhely vagy a raktár, míg a felső részben volt a lakosztály. A város kereskedelmi jellegét fejezi ki a vicces „örmény hajnal” kifejezés is, amely egyben megkülönbözteti az örményeket az őshonos székelységtől: míg a székely földműves hajnali 4-kor elindult a mezőre, az örmény kereskedőnek elég volt 8-kor kelni, hogy 9-re kinyissa boltját. (51) A város fejlett kereskedelmi életét bizonyítja a bank, ma polgármesteri hivatal (52), és a már XVIII. sz-ban működő takarékpénztár (Márton Áron u. 23, jelenleg unitárius imaház). (53)

Kezdetben az örmények fő foglalkozása itt is a tímárság volt, és ebben még Szamosújvárt is túlszárnyalták. A két közösség Tímár Céhének szerződése volt, miszerint a debreceni országos vásárra az 1600 kötés kordovánból 1000-et a szentmiklósiak vihettek. Belső rendszabály vigyázott arra, hogy melyik gyergyói kereskedő hány kötés kordovánt

30.

vihet vásárra: az I. osztályú kereskedők 30-50 kötetet, a II. osztályúak 20-40-et, a III. osztályúak pedig 10-30-at. Termékeiket maguk értékesítették, és nem is tartották magukat iparosoknak, hanem inkább kereskedőknek.

Egy másik fontos foglalkozása a gyergyói örményeknek a marhakereskedelem volt. Jóllehet az alpesi legelők alkalmasak juhnyájak legeltetésére, a hideg időjárás miatt csordáikat Moldva és Havasalföld olcsóbb és gazdag, bérelt pusztáin hizlalták.

31.

Moldvából évenként 4000 ökröt, 10000 lovat, 300000 juhot is kihajtottak Magyarországra, sőt még Bécsig is, ahol portékájukat rövidlejáratú (2-3 hónapos) váltók és kötvények ellenében értékesítették, amikre aztán árut vásároltak, és azt itthon értékesítették.

A XVIII. sz. közepétől kezdve a gyergyói medencében kezükben tartották a tutajozást és a fakereskedelmet is. Orbán Balázs így ír: „A marhakereskedés napjainkban csökkent,..., mivel az örményeink közül sokan tutajkereskedésre adták magukat, ... télen át – mikor a kevés gabonát termő gyergyói nép szükségét szenved – előlegesen kiosztott pénzzel, vagy gabonával megvásárolták jó olcsón a tutajokat, s azokat Arad és Lippára szállítva, nagy nyereséggel adták el”. Ez gyakorlatilag azt jelentette, hogy nyáron itthon gabonát árultak, és ennek értékesítéséből nyert pénzzel megvásárolták a fát. A kivágott farönköket tutajba kötötték és a Maroson leúsztatva a magyar pusztá városaiban eladták a faanyagot. A tutajt szállításra is igénybe vették, rajtuk szállították portékáikat, amiket szekérre átrakva vittek tovább a nyugati piacokra. Az XVIII. sz. végétől ez az iparág csaknem teljes egészében az örmények kezébe került. Saját vagy

bérelt fűrészüzemeikben feldolgozták a fát, amit az említett helyeken kívül a Szeret folyón Moldvába és a Dunán egészen Galacig úsztattak, ahol a hajók építéséhez szükséges deszkaként, árboc számára szálfaaként értékesítették a „zöld aranyat”.

A kereskedelmet kezdetben a Tímárok és a Kalmárok Congregatio-ja irányította. 1795-ben alakult a Mercantile Forum. (54, 55) A Forum az önrendelkező örmény közösség egész életét irányítani hivatott szerv volt. Nem csak belügyekben döntött, de képviselte a közösséget a közhatóság előtt is. A választott bíróból, másodbíróból, tizenkét szenátorból és jegyzőből álló testület szerdánként

a peres, szombatonként a közigazgatási és kereskedelmi ügyeket tárgyalta. Hatáskörébe tartozott a tanügy, a szociális kérdések rendezése, de döntött családi, fegyelmi ügyekben, hadiszolgálat, út- és más adók, ingatlanok ügyében is. Megszabta a lelkészek stólapénzét (egyházi szolgáltatások utáni fizetség), és határozott a plébánia és a püspökség közötti anyagi ügyekben is. Ellenőrizte a különféle társulatokat is. Több társulat működött Gyergyószentmiklóson: a Tímárok, a Kalmárok Kongregációja, a Legények Céhe, a Szentháromság Társulat, a Szent István Társulat. 1848-ban, amikor megszűntek a kiváltságok, és minden állampolgár a kivívott alkotmány egyenjogúságát élvezte, a

Forum jelentősége csökkent. 1860 után Örmény Tízés néven működött 1873-ig, amikor teljesen megszűnt. E régi időket elevenítik fel a csak itt látható Vörös Köpönyegesek. (56) A Köpönyegesek őrsege a Legények Céhének hét, még nőtlen ifjú tagjából állott, a vezető kezében tartotta a kavazánt. (56-1, 56-2) Jelenleg az Örmény Egyháztanács tagjai képezik a Vörös Köpönyegesek díszőrségét a főbb ünnepi istentiszteleteken.

A kereskedelmi élet nem szorította háttérbe a kulturális életet. Az örmény műkedvelő színjátszó körrel 1850 óta van tudomásunk, egy magyar nyelven írt falfeliratnak köszönhetően. A XIX. sz. végén Kricsa Péter karnagy Ipartestületi Férfidáldát szervezett, ami még ma is létezik, sajnos minden örmény vonatkozás nélkül. Az oktatásra is nagy hangsúlyt fektettek. 1794-től kisgimnázium működött, ahol örmény, magyar és román diákok tanulhattak örmény és magyar nyelven. 1849-ben az osztrák hatóságok bezárták, és csak 1860-ban indult újra az örmény oktatás, ahol írás, olvasás, számtan voltak a főtantárgyak. Hivatalosan 1881-ben az örmény nyelv oktatása teljesen megszűnt, és talán ennek köszönhető, hogy a városban ma már senki sem beszéli az örmény nyelvet. De a templomi kórus Fejér Antal kántor vezetésével hűen őrzi az örmény templomi nyelvet és éneket.

A város örmény jellegét őrzi a főtérről (Szabadság tér) nyíló Márton Áron utca az örmény plébánia felé. (57) A késő barokk és reneszánsz stílusú

oromzatok, a korok egymásra épülő stílusok keveredése építészeti szempontból is érdekes. Az utca végén látható az impozáns örmény plébánia (Petőfi tér 4), melynek telkét 1768-ban vásárolták meg, és 1780-ban kápláni lakot is építettek melléje. 1871. július 8-án egy felhőszakadás utáni árvíz, és 1874-ben tűzvész pusztította el a plébániát. A 2004-es általános felújítási munkálatok során találták meg és tárták fel eredeti formáját, és a nagyterem eredeti freskó-díszítését. A kommunizmus idején sikerült megőrizni az értékes könyvtárat, ahol több olasz, német, latin hitvédelmi iratot találunk, hiszen az örmények a római katolikus egyház missziós hatása alatt voltak. (58) Ezen kívül több Moldvából hozott csodálatos díszítésű és bőrkötésű örmény nyelvű Biblia és könyv is látható itt. (59, 60, 61) Szintén

érdekes olvasmány a Legények Céhének jegyzőkönyve, amelybe 1931-ben Vákár József plébános a plébánia történetét (Historia Domus) vezette. (62, 63) A kb. 1200 kötetes könyvtár tudományos számítógépes feldolgozása 2005-ben kezdődött, remélve, hogy a könyvtár a kutatók és a történészek számára is hozzáférhető lesz.

A város díszje kétségtelenül az örmény katolikus templom és a templomkert (64). Az örmények e-leinte bérbevett magánházakban tartották istentiszteleteiket. 1668-ban Szebeléki Antal püspöki helynök rendelkezésükre bocsátotta az idegenek temetőjét, amelyet 1637. május 9-én alapított Ferenczy György esperes a határon fekvő vásárcsúcsban elhunyt idegenek számára. Erről tanúskodik a jelenlegi főkapu belső oldalán gerendába vésett felirat: „hoc cemetarium Georgius Ferenczy sacerdos ...curavit.” (65). A temetőben már 1613-ban egy fakápolna állott, amit 1712-ben 120 aranyforintért megvásároltak Mártonffy György erdélyi püspöktől. Helyére egy nagyobb templomot építettek, de a gyarapodó örmény közösség számára ez is kicsinek bizonyult. Theodorovits Simon plébánosnak csak nehezen sikerült meggyőzni a közösséget, hogy szükségszerű egy nagyobb templom építése. A plébános 1729-ben Máriazellbe készült, elmenetele előtt azonban így szólt híveihez: „Ha azt akarjátok, hogy veletek maradjak és hozzátok visszatérjek, kérlek építsétek fel a templomot, mert különben ...

visszajövet Szamosújváron fogok maradni”. Az örmények megszívték a fenyegetést, és elmenetele után két napra Jánosi Lázár és Lukácsi Emanuel, a templom építésének vezetői kijelölték az új templom helyét. A templom főbejáratánál jobb oldalon látható örmény nyelvű tábla jelzi, hogy 1733-ban a gyergyói örmény közösség felépítette a jelenlegi barokk templomot, (66) melyet csak 1772. augusztus 24-én szentelt fel Bajtay Antal erdélyi püspök Szűz Mária születésének tiszteletére. A templom a régebbi templom bővítése és meghosszabbítása, a régi templom homlokzata a jelenlegi ablakok fölött ma is látható. A templomot 2005-ben a németországi Paderborni Főegyházmegye, Hargita Megye Tanácsa, az Illyés Közalapítvány, magyarországi örmény közösségek és sok lelkes gyergyószentmiklósi jóvoltából sikerült felújítani. Szintén ebben az évben került eredeti helyére a színezüst örökmécses a főoltár előtt.

A templomban több emlék is tanúskodik az örmények Mária tiszteletéről: az 1754-ben elkészült főoltár, az 1899-ben Szirmai Adalbert által festett mennyezeti freskó, amin Mária Mennybevételét láthatjuk, az 1896-ban készült színes üveg, amely a Szűzanya Erzsébetnél tett látogatására emlékeztet. (67, 68, 69) Annak ellenére, hogy a templom nem örmény stílusban épült, belseje arról tanúskodik, hogy igazi örmény templom. A baloldali mellékoltáron egy 1752-ből, Velencéből származó olajfestmény Világosító Szt. Gergelyt és III. Tiridát királyt ábrázolja. Ugyanez látható a kórus 1827-ben épült karzatára erősített 1710-ből származó körmeneti zászlón is, amely eredeti örmény arcvonású alakjai miatt egyedi Erdélyben. A zászlót az 1990-es években, P. Fogolyán Miklós mechtarista idejében restaurálta Jakabovits Miklós örmény származású nagyváradi festőművész. Színeiben és összetételé-

ben egyedi örmény stílusra vall a kórus alatti vitrál. (70) Az örményeknek a magyar kultúrába való beilleszkedéséről tanúskodik az a XIX. sz. végéről származó két vitrál a főoltár mögött, amelyen Világosító Szt. Gergely és Szt. István király alakjait láthatjuk. (71, 72) Csodálatos díszítést találunk a padokon is, amelyekben a helyek megválthatók voltak: a jobb oldali első padosor legelső padján egy kis tábla jelzi, hogy azt a helyet Vákár Artúr váltotta meg magának. A régi kis fakápolnából csak a keresztelőkút és a szenteltvíztartó maradt fenn, mindkettőt a XVII. sz. eleje körül homokkőből faragták. A keresztelőkúton látható négy különböző kort elért női arc jelentése szimbolikus: aki a keresztvízben elmerült, egyszer és mindenkorra Isten

41.

hangolt fel Papp Zoltán székelyudvarhelyi orgonaépítő. A templom kincstárában több felbecsülhetetlen értékű arany és ezüst kehely (74), gyertyatartó, szentségtartó (75), füstölő (76), miseruha (77) található, többnyire mind a XVIII. sz.-ból.

A templomtorony csak 1734-re készült el, ahogyan ezt a nyugati oldalon a kupola alatti örmény felirat is tanúsítja. A 2005-ös restaurálási munkálatok fényt derítettek arra is, hogy a templom párkányán egykor egy örmény felirat futott körbe, és hogy a harangláb, a hátsó bejáratral együtt csak 1748-ban készült el. A toronyban eredetileg öt harang volt, amelyeket a közösség 1848-ban hazaszeretetből a szabadságharc céljaira fordított. A jelenlegi négy harang egyikét 1874-ben, a másik hármat pedig 1929-ben öntötték. 2004-ben, a torony belső felújítása és a harangok megtisztítása után a nagyharan

gyermekévé válik. Hasonló a mondanivalója a négy évszak-szimbólumnak is a bejárat melletti szenteltvíztartón. (73) Az 1754-ben elkészült aranyozott oltárok az örmények gazdagságáról tanúskodnak. A templombelső díszítéséhez tartozik a pneumatikus orgona, amelyet 1879-1880-ban építettek a budapesti Rieger testvérek, és 2004 őszén restaurált és

42.

gon előkerült egy felirat, miszerint ezt az örmény közösség hálája jeléül öntette volt lelkipásztora, Görög Joachim (1862-1928) tiszteletére. (78) A magyar-latin szakos paptanár a leánynevelő intézet (irgalmas nővérek zárdája) igazgatója volt, majd a Magyar Párt tagjaként 1926-tól román parlamenti képviselő is volt.

Az örmények 1748-ban várfallal vették körül a templomot és az idegenek temetőjét. A főbejárat utca felőli oldalán latin felirat jelzi, hogy a kőfal Lukácsi János örmény plébános idejében készült, és a templom nyitva áll, mert „salutis causa nemini clausa” - az üdvösség útja senki előtt nincs elzárva. A bejárat előtt 1762 óta egy tiszafa-kereszt áll, amelyet a kegyelet mindig virággal díszít. (79) A kert ékessége és érdekessége az ammonites(lábasfejűek) kőületéből készült két síremlék, amelyek anyagát az örmények a Csalhó és a Rékás hegységekből vásárolták meg. (80, 81) A várfalba mélyesztve az építés során egy XVIII. sz. elején készült érdekes módon 15 stációból álló keresztutat helyeztek, amelynek jelenleg reprodukcióját láthatjuk. Az eredeti és felbecsülhetetlen értékű keresztutat a kommunizmus idején az Egyháztanács jobbnak látta eltávolítani, és biztonságosabb helyre rejteni. (82) A keresztút végzéséhez a szárhegyi ferencesek bűcsút engedélyeztek.

A templomkertet az örmények 1881-ig temetésre használták, de már 1800-tól folyamatosan kialakították a jelenlegi örmény temetőt a Temető utcában, ahová 1882-ben temetőkápolnát is építettek. A legszebb síremlék a hét oszlopos görög stílusú mauzóleum, amit Görög Joachim kanonok (1862-1928) emlékére emeltek. (83)

Az örmények oltárokat és vitrálokat ajándékoztak a környék római katolikus templomainak. A helyi római katolikus templom két mellékoltára is örmé-

nyek ajándéka, ezt tanúsítja feliratuk. A gyergyói medence szinte minden falvában éltek örmény kereskedők és földbirtokosok, akik nagy adományaikkal szépítették a templomokat és fellendítették a települések életét.

Az örményeknek idővel kápolnájuk is épült a Pricske hegy előtti dombosoron, a Csobot hegyen. A hegyre egymás mellé épített római és az örmény kápolna az ide látogatóknak már messziről hirdeti a két katolikus rítus jelenlétét a városban. A jobb oldali, Szent Anna tiszteletére szentelt örmény kápolna 1746-ban épült. (84) A kápolna oltárát és mennyezetét az örmény származású Tarisznyás Márton muzeológus a ma nevét viselő múzeumba szállíttatta. Romos állapotán az örmény származású és 1956-ban Svédországba menekült Jakabffy Ernő, valamint a budapesti Erdélyi Örmény Gyö-

43.

44.

sikeresen túlélszerte a kommunizmust és remény-nyel nézhet a jövő felé is.

Csíkszépvíz

A szépvízi örmény közösség kialakulása nem köthető biztos időponthoz. Már 1650 óta tudnak örményekről Szépvízen. 1672-ben, a nagy betelepedés idején a Gyimesi szoroson kb. 300 főnyi örmény, vagyis kb. 45 család érkezett a csíki bércek alá. Az orosz-török háború elől 1742-ben 308 fő menekült Moldvából Szépvízre.

Egy 1715-ből származó irat arról tanúskodik, hogy Csíkszépvízen tizenöt örmény családfő közül kilenc kereskedő, három szűcs, két tímár és egy szabó

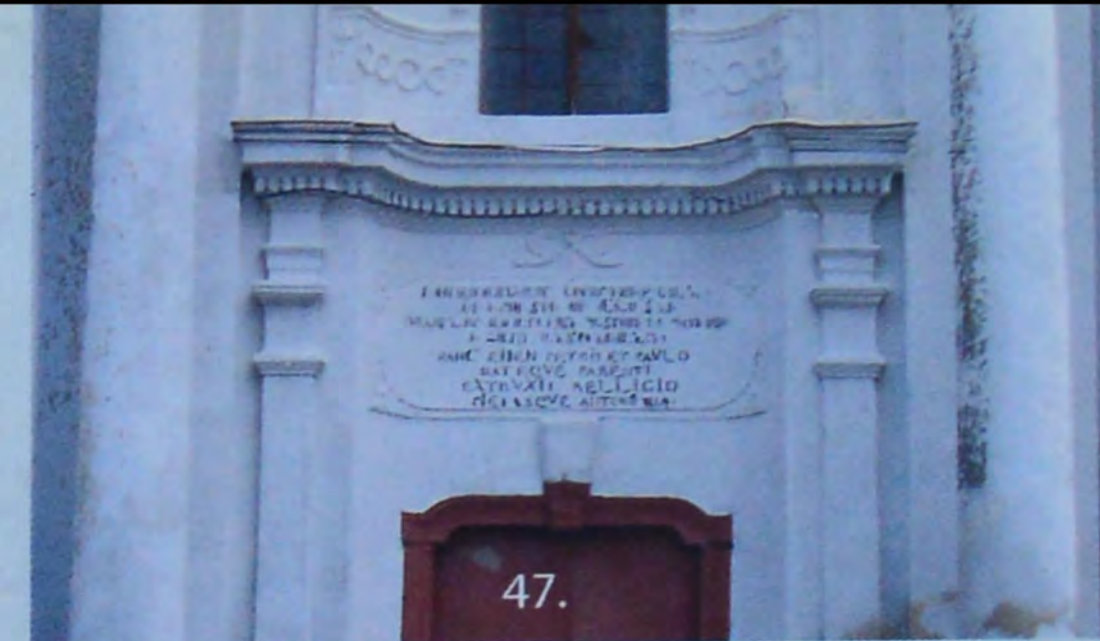

45.

46.

mester volt. A tímár mesterség itt is a szarvasmarha-tenyésztéssel párosult. Vándorlásuk idején felfedezték a gyimesi legelők gazdagságát, és többen itt vásároltak területeket, vagy béreltek legelőket. Egy 1782-es adat szerint a szépvízi állatkereskedők olyan jelentős kereskedelmet bonyolítottak le, hogy egy évben 10.000 lovat, 40.000 szarvasmarhát, 300.000 juhot képesek voltak vásárra hajtani!

47.

Ennek köszönhető, hogy a mintegy kétezer lelket számláló községnek tizenöt mézárszéke volt, mindegyik örmény tulajdonban. A vásárlók minden környékbeli helységből özönlöttek, hiszen minden szombat piaci nap volt. A szépvízi örmények privilégiuma volt, hogy évente négyszer háromnapos vásárt tarthattak: télen Vízkeresztkor, tavasszal Tiber-tius napján, nyáron Szt. Péter és Pál ünnepén, és

48.

ősszel Kisboldogasszonykor. Olykor októberben egy ötödik vásárra is sor került. A háromnapos vásárok első két napja kifejezetten az állatkereskedőké volt, míg az utolsó napon kirakóvásár volt, ahol minden céh, ipartársulat képviseltette magát. A szépvízi örményeknek szerteágazó gazdasági kapcsolatai voltak, példa van arra is, hogy egymás között is kereskedtek. A Zakariás család egyik, állattenyésztéssel és húsfeldolgozással foglalkozó ága látta el tejtermékkel és hússal a másik ág birtokában lévő balánbányai bányatelep munkáscsaládjait. Erről a kereskedő szellemről és hangulatról árulkodik a helység főtere, ahol azért jön zavarba a látogató, mert nem tudja, hogy hol is van igazából: tudja, hogy Csíkszépvíz egy község, de a főtér kisvárosi arculata zavart keltő. (85)

A compania gazdasági életét a Szentháromság Egyesület bonyolította le. A dr. Stephanian Roska vizitátor által 1721-ben létrehozott egyesület minden közösségben működött, de szépvízi sajátossága, hogy nem csak a közösség lelki, kulturális, hanem gazdasági életét is irányította. A 22. életévüket betöltött tagjai kötelező díjat fizettek és szavazati joggal is bírtak, míg fiatalabbjainak kötelessége volt a sírásás, koporsóvivés és a karácsonyi éneklés. Elnöke egy díszes ezüst pálcával díszőrséget állt a

nagyobb ünnepeken. 1940-ig a Szentháromság Egyesület feladata volt a község melletti Barackosi kaszáló 22 holdjából a pap, a kántor és a harangozó megfelelő eltartásának biztosítása. De ez az egyesület figyelt az özvegyekre, a szegényekre, és ösztöndíjakat is biztosított a közösség fiataljainak külföldi tanulmányaikhoz. Ők szervezték meg a község kulturális életét is. 1882-ben, amikor a lakosság száma mintegy 1900 lehetett, és ebből 300 volt örmény, Szépvízen megalakult a kaszinó, ahol gázlámpák alatt biliárd- és kártyaasztal várta a lakosságot, és a színházteremben színtársulat szórakoztatta a művelődni vágyó közösséget. (86) Ugyanitt 3.000 kötetből álló könyvtár is volt, amit az oroszok 1945-ben teljes egészében kiürítettek, és a könyvek többségét magukkal vitték. Az 1989-es változások után a kaszinó épülete visszakerült eredeti tulajdonába, gondozását átvette a fordulat után csíkszeredai székhellyel működő Csíkkörzeti Szentháromság Alapítvány. Minden év augusztusának utolsó szombatján itt szervezik meg a Zárug családi találkozót.

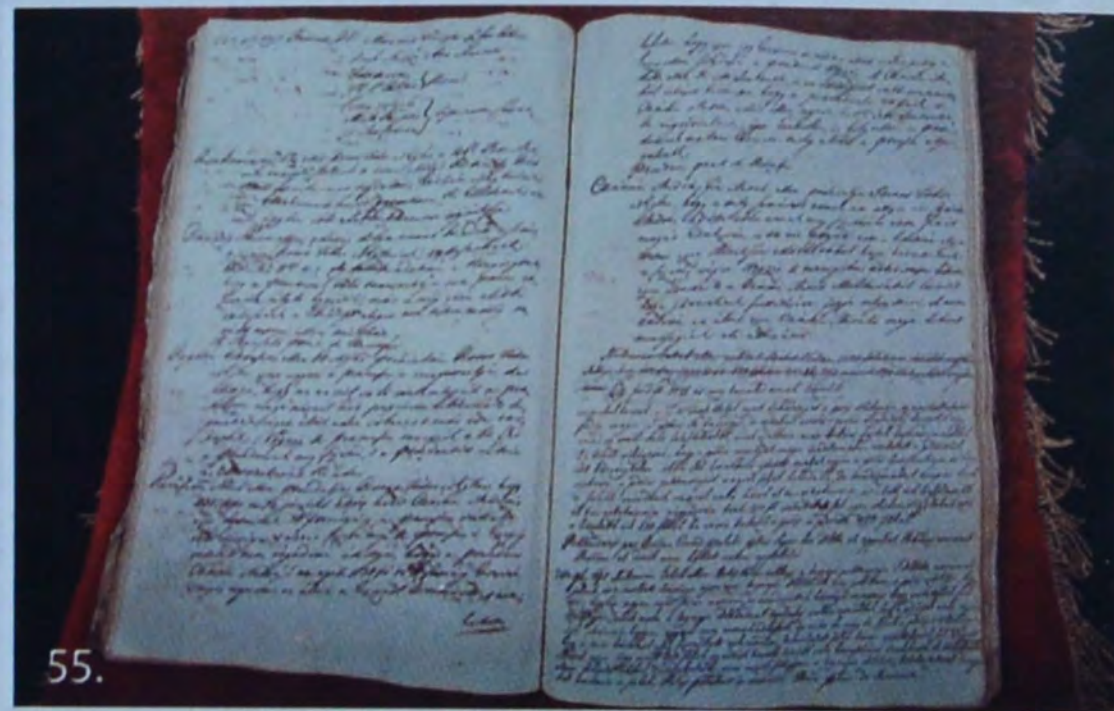
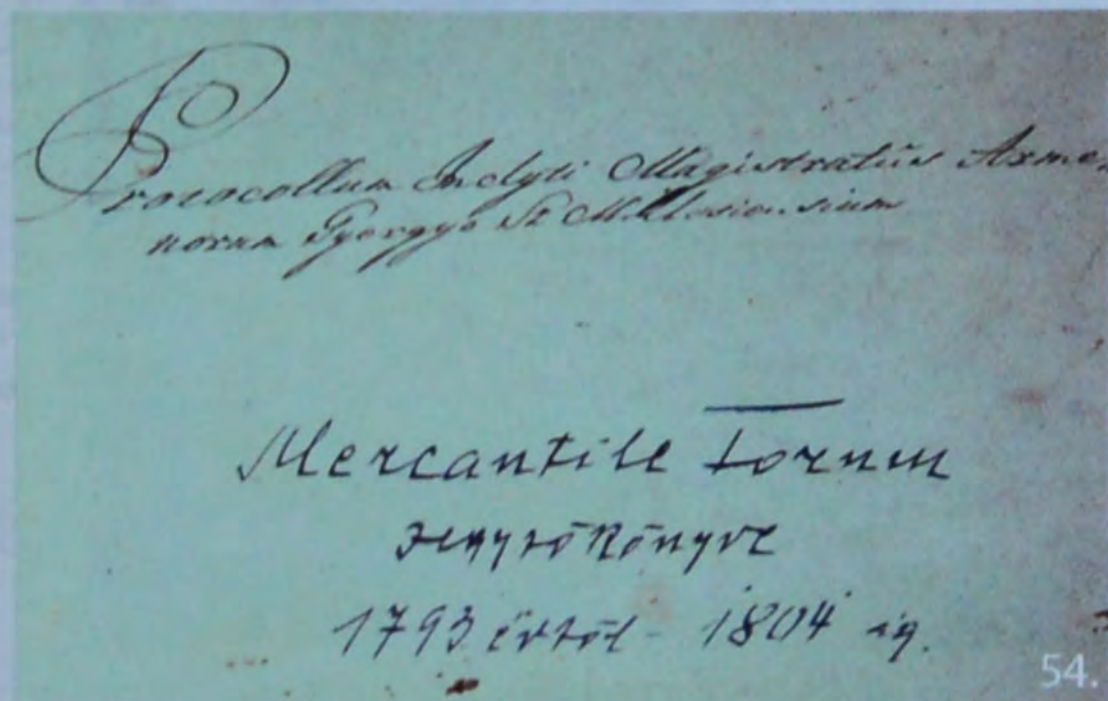
A szépvízi örmény közösség egyik egyházi sajátossága, hogy itt volt a leghosszabb életű az örmény apostoli egyház Erdélyben. Az orosz-török háború idején 1742-ben idevándorolt 308 örmény

ragaszkodott ősei hagyományaihoz, míg 1769-ben Bajtay Antal püspök Karácsony Ker. János erzsébetvárosi örmény esperest küldte ide, hogy rábírja az örményeket a katolizálásra. A misszió sikerrel járt, mert a 308 örmény kivétel nélkül elfogadta Róma fennhatóságát. Mivel az apostoli egyház papjai nőszülhetnek, négy papjukból a két idős, megözvegyült pap tovább élhetett hivatásának, azaz most már örmény katolikus papok lettek, míg a két fiatalabb családos ember csak diakónus maradt. 1785-ben megszervezték az örmény plébániát, amelynek épületét a közösség kihalása miatt 1997-ben eladták a Csibész Alapítványnak, ami egy gyermekotthont tart fenn a Mellersdorfi Ferences Nővérek vezetésével. A plébánia épületének árából javították fel az örmény templomot. (87, 88)

A templom oltára mögötti falfelirat szerint már 1701-ben létezett egy kőből készült kis templom, amely beépült az új, nagyobb templomba. A késő barokk stílusban épült templomot, amely még így is a település első temploma, az örmények 1762-ben kezdték építeni, ám tornya egy évvel később leégett. A templom végső formáját 1785-ben nyerte el, és ekkor szentelték fel a Szentháromság tiszteletére. A kis örmény templom szépségében nem marad a többi mögött. Oltárképe Erdélyben egyedi, mert sehol máshol nem találjuk az awarayri ütközet ábrázolását, ahol az örmények a kereszténységük védelmében vérüket ontották a perzsák ellen (451). A képet az Oxendius Verziurescut 1690-ben püspökké szentelő Vartan Hunanian lemergi örmény katolikus érsek a XVII. sz. végén ajándékozta a közösségnek. A kép bal sarkában, címerben láthatjuk az érsek monogramját (VH). (89, 90) Az 1900-ban festett mennyezet alatti diadalíven örmény felirat hirdeti,

56-2.

hogy ez „a ház az imádság háza”. A színes ablakok helyi és gyergyószentmiklósi örmények ajándéka. A vitrálokön felfedezhetjük az örmények apostolát, Világosító Szt. Gergelyt, de római hatásról árulkodik Szt. Róza, Szt. Péter apostol képe. (91, 92, 93) A csíkszépvízi örmények Szűzanya tiszteletéről tanúskodik a Szeplőtelen Fogantatást ábrázoló színes ablaküveg. (94)

A várfal oldalába vágott bejáratok a temetőkertnek használt templomkertbe vezetnek, amely a közösség második temetője (94-1). Az első temető a jelenlegi temető mögött terült el a várfalon kívül. (94-2) A temetőben mohával benőtt egyedi formájú földre fektetett faragott sírköveket láthatunk, amelyeken az ősi szépvízi örmény családok neveit olvashatjuk. (95, 96, 97) Emlékükre a budapesti Örmény Önkormányzatok képviselői helyeznek el koszorút minden évben, az augusztusi találkozó alkalmával. (98)

Téves azt hinni, hogy a közösség teljesen kihalt. Az urbanizáció idején nagyon sok örmény a közeli Csíkszeredában telepedett le. Ajtony Gábor, Szentpétery István és ifj. Zakariás Péter az örmény gyökerek táplálására létrehozta a Csíkkörzeti Szenthá

56-1

romság Alapítványt, és minden évben Katalin-bált szerveznek. Az Alapítvány nyilvántartásában 2005-ben kb. ötven személy szerepel, akik rendszeresen találkoznak és ápolják az ősök emlékét.

Az erdélyi örmények története talán a múlté. Igaza van Kányádi Sándornak, hogy vannak vidékek, hová már utat csak romos templom s régi név mutat, örmény-kert, zsidó-sor magyar-telek, örmények zsidók lakták székelyek, s akad még itt-ott ki a néhai honosokról tud ezt azt mondani. Igaza van akkor is, amikor így ír: vannak vidékek ahol csak a hant tudhatja már hogy ki nyugszik alatt... s ki érti már a megmohosodott márványon az örmény fölíratot. Az örménység és a múlt azonban még él néhány tagjában, épületeiben, alkotásaiban. De legfőképpen bennünk él tovább, akik látjuk mind-ezt, nyitott szívvel befogadjuk, és már soha nem feledhetjük.

56.

Pe urmele armenilor din Transilvania

Muntele Ararat veghează de la crearea lumii cu vârful său acoperit de zăpadă asupra popoarelor din Caucaz. Printre acestea se numără și armenii, a căror strămoș – după tradiție – este Noe. Legenda povestește că strănepotul lui Noe, Hajk, a fondat țara armenilor în anul 2493 î. lui Chr. Armenia se numește și astăzi pe armeană Hajastan (țara lui Hajk).

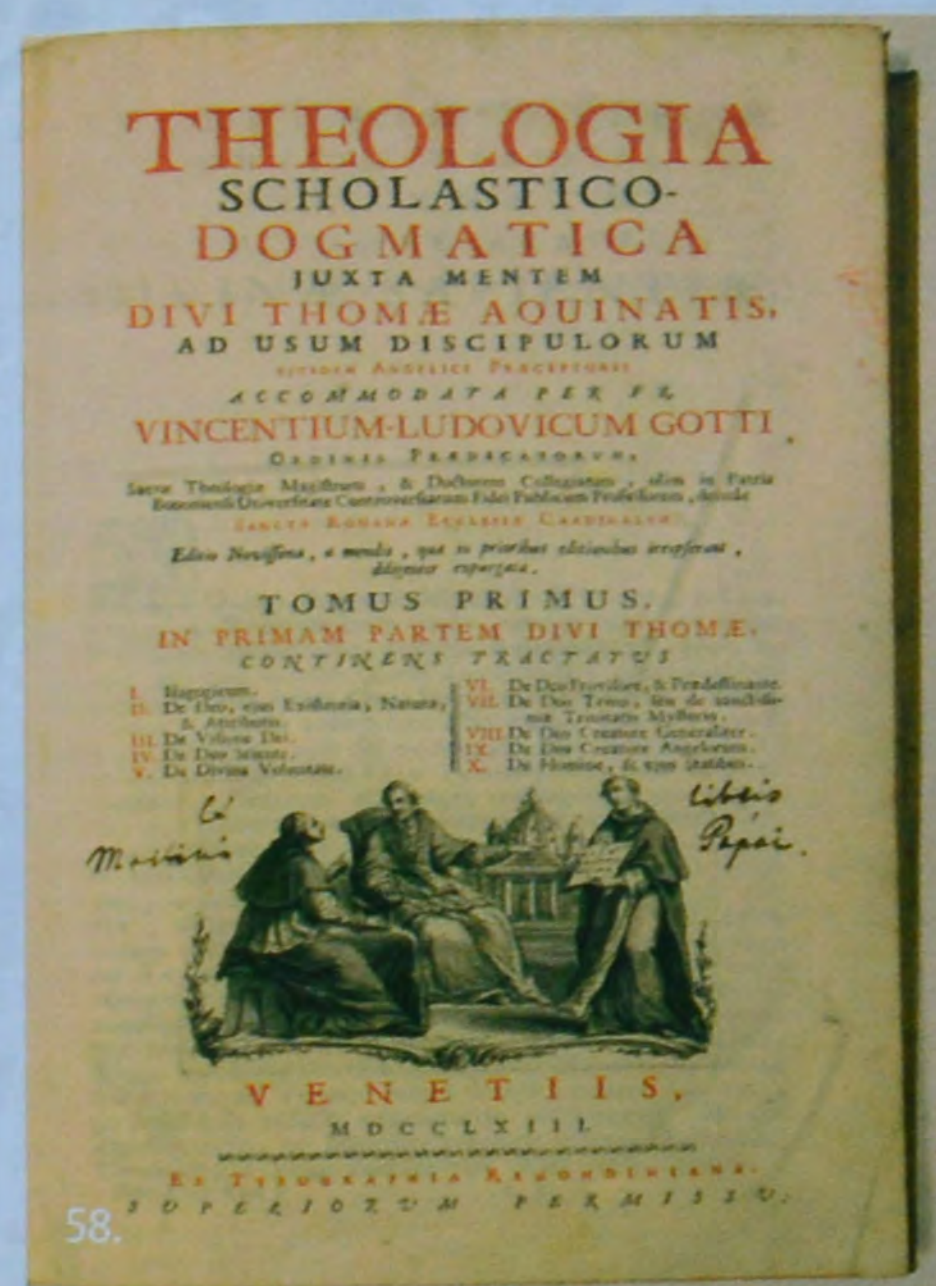
Date mai serioase despre armeni avem din timpul creștinizării Armeniei. Legenda Addai-Abgar povestește, că deja Sf. Apostoli Tadel și Bartolomeu au adus mesajul Domnului în țara armenească. Săpături arheologice au scos mai multe urme creștine din secolul I. la lumina zilei. Întreaga țară a devenit creștină în anul 301, când regele Tiridat al III-lea ai armenilor a fost vindecat cu forța credinței de către

Sf. Grigore Luminătorul, preot misionar din Ceza-rea, cine a stat timp de 13 de ani în închisoarea regelui pentru credința sa. Prin acest fapt Armenia este prima țară în lume, care a acceptat în unanimitate religia creștină.

Istoria martiriului armean a început deja în anul 451, când persanii au vrut să introducă religia focului (zoroastrismul) în Armenia. Bătăia de la Awarayr s-a sfârșit cu victoria armatei persane, dar lupta era o victorie a credinței creștine pentru armeni. Dar țara lor, situată din punct de vedere geografic și religios la granița dintre creștini și păgâni, era întotdeauna în pericol. Între secolele XI-XV, din cauza invaziilor trupelor mongole, turcești și persane majoritatea armenilor au părăsit în cinci fluctuații Armenia. Un grup și-a luat drumul spre peninsula Crimeea, pe care au părăsit-o iară din cauza turcilor în anul 1475. Au ajuns la Lemberg (Lviv) și la

57.

58.

59.

Kaminez Podolski (astăzi în Ucraina), de unde unii negustori s-au deplasat spre Moldova.

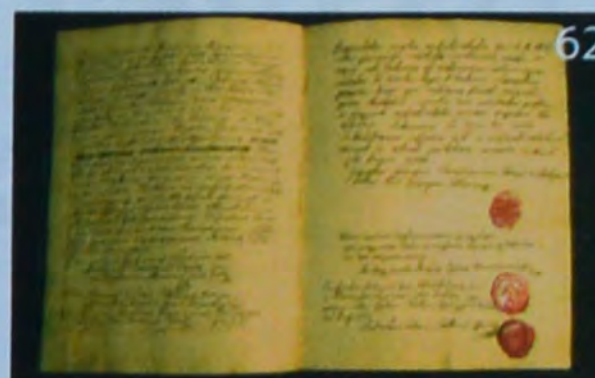
În Moldova trăiau deja din 1239 negustori armeni, care au fondat principalele orașe moldovenești (Suceava, Iași, Botoșani, Dorohoi, Vaslui, Galați, Hotin). În anul 1658 au participat la răscoala lui Hâncu împotriva domnitorului Ducă Vodă, de origine greacă. După eșecul răscoalei 3000 de armeni au părăsit Moldova și s-au îndreptat spre Carpații Orientali. În anul 1672 delegația lor s-a prezentat în curtea domnească al principelui Mihály Apaffy I. pentru a obține permisul de a se așeza în Transilvania. Principele inteligent, văzând țara zbuciumată de hordele turcești, î-i primea cu bucurie pe armenii negustori în speranța, că vor contribui la dezvoltarea

economiei și la formarea spiritului burghez în zonă. Armenii s-au stabilit în patru mari colonii: în Bistrița (ca centru), la Gheorgheni, la Frumoasa și la Dumbrăveni, pe lângă curtea principelui. Au primit dreptul de comerț liber în Transilvania.

Gherla

Armenii din Bistrița au intrat foarte repede în conflict cu sașii, înșiși negustori. Profitând de apariția leprei, apărută în oraș, și sperând în ajutorul trupelor austriece, sașii i-au prigonit pe armeni, care s-au îndreptat spre Gherla.

Ideea unui oraș armean era gândul primului episcop armeano-catolic, Oxendius Verziurescu (1687-1715). În anul 1700 episcopul a obținut acordul

Împăratului Leopold I. pentru a-și construi orașul în apropierea trecerii Gherla asupra râului Someș și a cetății Arx Nova. Fostul student al Colegiului Propaganda Fidei din Roma l-a invitat pe inginerul Alexa din Roma, care a plănuț și a construit orașul, fiind unicul oraș planificat în toată Europa. În anul 1719 orașul era zidit.

Habsburgii i-au sprijinit puternic pe armeni. Carol VI., prin decretul din 1726 i-a dat drept de comerț liber, i-a permis deschiderea de cărciumi și de măcelării, de a-și alege preoții, de a organiza piețe săptămânale și anuale. Iosif II. în anul 1786 i-a dat dreptul de oraș regal liber. Pentru aceste privilegii armenii erau foarte loiali și au dat spijin material

împăraților, implicați în diverse lupte. Armenii au împrumutat bani nu numai împăraților din Viena, dar și episcopului romano catolic din Alba Iulia, și a unor nobili din Transilvania.

Majoritatea erau tăbăcari, au preparat pielea pentru cizme negre și roșii, purtate de maghiari. Au dus marfa până la Budapesta, la Viena și la Leipzig, de unde adus nu numai diverse materiale, dar și moda occidentală. Nu este de mirare că negustorii armeni erau deseori oaspeți în curtea înalților nobili maghiari.

Viața economică și socială a comunității era organizată de Consiliul orășean, alcătuit dintr-un primar și din 12 consilieri. Datorită buneii organizații, orașul

a devenit foarte rapid un important centru cultural și economic în Transilvania. Au apărut școli, orfelinate pentru băieți și fete (Str. Horea, 2, respectiv 1. Decembrie 1918, 22), tipografii și spitale (Str. 1. Decembrie 1918, 46).

Spiritul adânc religios se observă în biserici. Cea mai veche biserică existentă este cea construită de Salamon Simay și de soția lui Syrma, construită în 1723, numită după ei Biserica Salamon. Comunitatea armeană a început în 1759 construirea Catedralei din propriile forțe, și au terminat-o numai în 1804. Altarele laterale au fost construite de diferitele asociații (Asociația Sf. Treime, Bresla Pielarilor). Catedrala a fost restaurată ultima oară în 1997. Podoaba catedralei este pictura lui Rubens,

pe care armenii au primit-o de la împăratul Francisc I. la Viena. În timpul comunismului, până 1998 a fost dusă la Muzeul Național din Cluj Napoca, care este și acum proprietarul picturii, Catedrala având numai dreptul de a-o păstra.

În cripta Catedralei odihnesc câțiva dintre enoriașii armeni, printre care se numără celebrul profesor și scriitor Kristóf Szongott (1843-1907), fondatorul ziarului Armenia, și a scris o genealogie a familiilor armene din Transilvania. O altă personalitate a fost decanul Kristóf Lukácsi (1804-1876), scriitorul istoriei armenilor din Transilvania.

Gherla este poate cel mai frumos oraș baroc din Transilvania. Casele ornamentate cu ghindele de gips în formă de floare, balcoanele îmbogățesc sufletul celui care trece prin oraș. Printre acestea cele mai frumoase sunt Palatul Karácsonyi, astăzi sediul Muzelului Orășenesc (Str. Mihai Viteazu, 6), Casa Lászlóffy (Str. 1918 December 1, 16), Casa Dániel (Piața Libertății, 12).

Dumbrăveni

Cel de-al doilea oraș armean în Transilvania, Dumbrăveni s-a format din micul sat de pe lângă castelul familiei Apaffy, Ebesfalu. Numele s-ar putea traduce în felul următor: Satul Câinelui, deoarece

aici ținea câinii de vânat principele ardelean. După moartea lui Mihály Apaffy II., rămas fără urmași, avera a devenit moștenire regală. Armenii au cumpărat satul în anul 1733 de la împăratul Carol VI., și în anul 1758 întreaga moșie de la împărăteasa Maria Terezia.

Dumbrăveni a fost capitala administrativă a coloniei armene din Transilvania. Această importanță se observă prin edificiul Parchetului, unde după decretul lui Apaffy II. din 1696 își desfășurea activitatea Consiliul orașenesc, compus dintr-un judecător și din 12 consilieri.

68.

În anul 1766 au început construirea bisericii principale. Biserica actuală este doar construcția micșorată a proiectului original, după care biserica ar fi trebuit să fie și mai mare. În anul 1790 Baththyány Ignác, episcopul Transilvaniei a sfințit biserica, hramul bisericii fiind și astăzi pe 15 august, ziua luării Fecioarei Maria în Cer. Astăzi biserica așteaptă o renovare profundă, pentru care lucrează foarte mult Fundația Armeană, fondată în 1997 și condusă de domnul Ioan Călinescu.

Actuala biserică romano catolică era pe vremuri biserica mechtariștilor, ordine fundață de către călugărul Mechitar din Sebaste în 1701, veniți în misiune catolică la Dumbrăveni în anul 1729. Biserica lor a fost construită în 1753. În casa lor din centrul orașului era o școală pentru băieți.

Educarea fetelor era un obiectiv principal al Consiliului. Binefăcătorul Ștefan Rafael, un armean născut în Madras și împrietenit cu abatele mechtarist din San Lazzaro, Venezia, de origine transilvană, Ákontz Kövér István, a înființat în 1843 gimnaziul armean. În clădirea gimnaziului din centru este și astăzi o școală.

Cu dreptul de oraș liber regal, primit de împăratul Iosif II. în 1786, armenii erau obligați de a prezenta trupe militare. În 1840 au construit a cazarmă militară, care este astăzi un centru de recuperare (Str. Mihai Eminescu, 54).

La Dumbrăveni este cea mai mică comunitate actuală, ea numărând numai 13 suflete, care cu tărie păstrează identitatea armeană a orașului.

Gheorgheni

Un bun exemplu a conviețuirii între maghiari și armeni este comunitatea din Gheorgheni. Armeni au ajuns relativ târziu, în 1688 în această comună. Majoritatea lor erau zarafi, ce se obsevă în centrul

orașului, în casele construite de armeni, unde la subsol era magazinul, la etaj locuința. Comuna a devenit foarte repede un oraș cu spirit mercantil. Deja în secolul al XIX-lea armenii din Gheorgheni aveau o bancă (astăzi Primărie) și o casă de economii (Str. Márton Áron, 23). Viața economică, socială a comunității era coordonată de Forul Mercantil, fondat în 1795, o judecătorie și cameră de comerț.

Ocupația lor principală era tăbăcăria, dar mai târziu au fost negustori de bovine și de lemn. Pe plute, pe râul Mureș au ajuns până la Lipova și Arad. Au folosit pășuni în Moldova și în Oltenia pentru animalele lor, care erau mai bogate și mai ieftine.

Punctele de interes turistic în Gheorgheni, în afară

de centrul orașului, sunt casele străzii Márton Áron. Casa parohială, construită în 1769 (Piața Petőfi Sándor, 4), cu sculptura lui Sf. Gigore Luminătorul pe fațada casei închide imaginea străzii. În casa parohială găsim o bibliotecă interesantă cu cărți pe diferite limbi de circulație internațională.

Perla orașului este biserica armeano-catolică, construită în 1733 pe locul unei mici biserici, aflată pe teritoriul cimitirului pentru străini, fondat de părintele Georgius Ferenczy în anul 1679. Data înființării acestuia se observă pe partea interioară a porții. Din biserica veche au rămas numai cristelnița și aghiazmatarul. Poarta în curtea bisericii îl întâmpinește pe vizitator cu un mesaj în limba latină: „drumul slăvii nu este închis nimănuî”.

Altarele auriate construite în anul 1754, vitralele cu imaginile lui Sf. Grigore Luminătorul și Sf. Ștefan, regele Ungariei, imaginea botezului regelui Tirdat al III-lea pe altarul lateral stâng, adusă din Veneția, din anul 1752, lampele din secolul al XIX-lea, sunt un semn ale bogăției armenilor din Gheorgheni.

70.

Orga construită de frații Rieger din Budapesta în 1899 se află în stare originală, și a fost renovată în 2004. Biserica a fost zugrăvită după 106 ani în 2005, cu sprijinul comunităților din Germania, al

Consiliului Județean Harghita și cu ajutorul credincioșilor din oraș.

În curtea bisericii este fostul cimitir armean, cu două morminte din piatră de fosile ale ammoniteșilor, aduse din Munții Ciucași și ale Ceahlăului. În zidul cimitirului din 1748 găsim copiile viei cruci, originalul foarte prețios fiind adăpostit într-un loc mai sigur. În cimitirul actual a comunității este interesant și frumos mormântul preotului, parlamentarului în Parlamentul României în anul 1826, al profesorului Joachim Görög (1862-1928).

Astăzi locuiesc la Gheorgheni în jur de 620 persoane, cu rădăcini armenie. Comunitatea bisericească are un cor bisericesc, și este foarte activ

în organizarea evenimentelor armeniești de interes transilvan.

Frumoasa

Comunitatea armeniană din Frumoasa s-a format din cei 300 de armeni care prin pasul Ghimeșului au pătruns în Transilvania în anul 1672. Numărul lor a crescut cu cei veniți din cauza războiului turco-rus în anul 1742.

Ocupația principală era comerțul cu bovine. Comerțul de animale era atât de intensiv, că numai în anul 1782 au vândut ca. 10.000 de cai, 40.000 de bovine și 300.000 de oi pe piețele din țară și din Europa. Au deschis 15 măcelării, fapt ce arată im

portanța acestei ramuri economice printre armeni. Comunitatea avea dreptul de a organiza de patru ori pe an piață.

Acest spirit mercantil se observă în centrul comunei. Pe partea stângă, în fundul centrului se află parohia armeană, construită în anul 1758, unde din 1997 Fundația Csibész a înființat un orfelinat, condus de Surorile Franciscane din Malersdorf (Germania). În spatele parohiei se află biserica armeno-catolică, construită pe urmele unei vechi biserici armenie din 1701. Vitralele cu imaginile lui Sf. Grigore Luminătorul, Sf. Petru, Sf. Roza din Lima, sunt semne ale bogăției și simțului pentru frumusețe. Imaginea altarului principal, unică în Transilvania, prezintă bătaia armenilor cu persanii la Awarayr (451). Pictura este un cadou al arhiepiscopului din Lemberg, Vartan Hunanian. Monograma VH se observă în colțul stâng al imaginii. În curtea bisericii găsim al doilea cimitir. Forma mormintelor este unică în toată Transilvania.

La stânga, în sfârșitul centrului găsim actuala casă de cultură, fostul Casinou armean. Fundația Sfânta Treime, fondată în 1715 de către episcopul vizitator Dr. Ștefan Roska a organizat în Casinou o bibliotecă cu 3000 de cărți, confiscate de ruși în timpul celui de-al II. Război Mondial. În casinou erau și câteva mese de biliard și de cărți. Comunitatea avea și un mic grup taetral.

Astăzi locuiesc numai 6 persoane de origine armeană la Frumoasa. Foarte mulți s-au transferat la Miercurea Ciuc. Fundația Sfânta Treime, refondată după „revoluție” are grijă de armenii dispăruți prin labirintul orașului. O dată pe an se întâlnesc la Frumoasa cu cei care astăzi vin de peste hotare, păstrând spiritul armean și în timpurile noastre.

S-ar putea zice, că timpul armenilor este un trecut. Majoritatea au părăsit țara după războaie, forte

mulți prin căsătorie și-au pierdut rădăcinile armenie. Dar limba lor trăiește în cântecele bisericești. Spiritul armean este păstrat în biblioteci, cărți, biserici, case, dar nu numai acolo, ci și în noi, în cei care am văzut totul și păstrăm totul în inima noastră.

Auf den Spuren der Armenier in Siebenbürgen

Seit der Erschaffung der Welt wacht der Berg Ararat mit seinem immerweißen Gipfel über die Völker des Kaukasus. Zu diesen zählen auch die Armenier, die ihren Stammbaum bis Noah zurückführen können. Laut der Legende gründete im Jahre 2493 v.Chr. der Urenkel von Noah, der Held Hajk, das Land Armenien, das man nach ihm auf Armenisch Hajastan, das Land von Hajk, nennt.

Genauere Daten über Armenien haben wir seit der Christianisierung des Landes. Nach der Legende Addai-Abgar verkündeten die Apostel Thadäus und Bartholomäus die christliche Botschaft im Land. Archäologische Grabungen haben mehrere christliche Spuren aus dieser Zeit zu Tage gefördert. Die gesamte Christianisierung des Landes geschah 301 unter König Tiridat III. durch die Mission des Hl. Gregor des Erleuchters. Der heilige Missionar, der wegen seines christlichen Glaubens 13 Jahre lang im Gefängnis lag, hat mit der Kraft des Glaubens den König von seiner Krankheit geheilt. Der König

75.

74.

entschloss, sich taufen zu lassen, mit ihm sein ganzes Haus und sein Land. Dadurch ist Armenien das erste gesamt-christliche Land der Welt. Diese Taufszene, die vielleicht die entscheidendste Tat der armenischen Geschichte ist, kann man in allen armenischen Kirchen und Gebäuden auf der Welt sehen, so auch in Siebenbürgen.

Die Leidensgeschichte der Armenier begann schon im Jahre 451, als die Perser dem Volk einen heidnischen Götterkult aufzwingen wollten. Die Schlacht von Awarayr hat einen katastrophalen Ausgang für die Armenier gehabt, aber sie war wichtig zur Stärkung des Glaubens. Ihr Land an der Grenze des Christentums stand ständig unter heidnisch-fremder Bedrohung. Zwischen dem 11. und 15. Jahrhundert hat die Mehrheit der Armenier das Land wegen arabischen, mongolischen, türkischen und persischen Invasionen in fünf Wellen verlassen. Eine Gruppe von ihnen ist in Richtung der Krimischen Halbinsel gewandert, die sie 1475 wegen osmanischer Horden wieder verlassen mussten. Von hier sind sie nach Lemberg und nach Kamenez Podolski (heute Ukraine) gewandert, einige Händlerfamilien auch weiter nach Moldau (Rumänien).

In diesem Moldau-Gebiet lebten schon seit 1239 armenische Kaufleute, die praktisch die wichtigsten moldawischen Städte gegründet haben. Im Jahre 1658 waren die Armenier in

einen Aufstand gegen den Prinz von Moldau gezogen, und nach dem für sie unglücklichen Ausgang lebten 3000 Familien im Ost-Karpaten-Gebirge. 1672 baten sie den Prinzen von Siebenbürgen, Michael Apaffy II., um Erlaubnis, sich in Siebenbürgen niederlassen zu dürfen. Der Prinz, der sein Grenzgebiet wirtschaftlich stärken wollte, nahm die guten Kaufleute herzlich auf. Sie haben vier Niederlassungen (Kompanien) gegründet: in Bistriz (als Zentrum), in Niklasmarkt (Gheorgheni), in Szépviz (Frumoasa) und in Elisabethstadt (Dumbrăveni). Die Armenier haben die Erlaubnis bekommen, in ganz Siebenbürgen frei zu handeln, und sie haben viel für den wirtschaftlichen und kulturellen Aufschwung dieses Landes getan.

Armenierstadt (Gherla)

Die Armenier in Bistriz kamen sehr schnell mit

76.

77.

den Sachsen, die selbst Händler waren, in Streit. Nach dem Friedenspakt von Sathmar (1711) und der Verstärkung des habsburgischen Einflusses in Siebenbürgen, nutzte der Stadtrat von Bistritz die neu aufgetretene Lepra, um die Armenier aus der Stadt zu verjagen. Alle sind zur neu gegründeten Stadt, Armenierstadt (Gherla), gewandert.

Die Idee einer selbständigen armenischen Stadt stammt vom ersten armenischen Bischof, Oxendius Verziurescu (1687-1715). 1700 hat der Bischof die Erlaubnis Kaiser Leopolds I. bekommen, eine Stadt in der Nähe vom Bach Gherla und der Burg Arx Nova zu gründen. Der ehemalige römische Student an der Kongregation für die Mission lud den Ingenieur Alexa aus Rom ein, um die armenische Stadt zu planen; so ist Armenienstadt die einzige von einem Ingenieur geplante und gebaute Stadt in ganz Europa. Die Niederlassung war auch gut geplant: jede Familie hat ein angemessenes Grundstück zum Hausbau mit Garten bekommen, das sie im Laufe der Jahre der Stadt zurückbezahlen sollte. 1719 war die Stadt fertig.

Die Kaiser haben die guten armenischen Kaufleute stark unterstützt. Karl VI. gab ihnen in seinem Patent vom 17. Oktober 1726 Erlaubnis zum freien Handel, zur Eröffnung von Metzgereien und Kneipen, zur freien Priesterwahl, zum Wochen- und Jahresmarkt. Josef II. schenkte der Stadt mit seinem Patent von 1786 den Rang einer freien königlichen Stadt, mit „Schwert-Recht“ (Blutgerichtsbarkeit?). Dadurch war die Stadt direkt dem Kaiser unterstellt. Die Armenier haben dagegen die Kaiser stark unterstützt, vor allem bei Kriegskosten. Sie liehen dem Bischof von Alba Iulia, der Kaiserin Maria Theresia usw. Geld.

Die Mehrheit der Armenier war zu dieser Zeit Gerber. Aus dem von ihnen gegerbten Leder haben sie für ungarische Adlige die berühmten roten und schwarzen Stiefel hergestellt. Die Armenier sind mit ihren Waren bis Budapest, sogar bis Wien und Leipzig gegangen.

Das wirtschaftliche und gesellschaftliche Leben der Stadt war von einem Rat organisiert. Außerdem gab es in der Stadt ein Gymnasium, eine Druckerei und mehrere Waisenhäuser.

Die tiefe Religiosität der Armenier zeigt sich an ihren Kirchen. Die heute älteste Kirche der Stadt ist die Salomon-Kirche, genannt nach Salomon Simai und seiner Gattin Syrma, die 1723 die Kirche auf eigene Kosten gebaut haben. Auf einem Marmorstein können wir alte armenische Namen erkennen, heute ein sehr wichtiges Dokument, da in der Stadt nur noch ca. 180 Armenier leben.

1759 haben sie mit dem Bau der Kathedrale angefangen, die erst im Jahre 1804 fertig war. Der monumentale Kirchbau ist die größte Barockkirche in Siebenbürgen. Die verschiedenen Altäre wurden von unterschiedlichen armenischen Vereinen gebaut und dann gepflegt. Die Kirche wurde zum letzten Mal 1998 renoviert.

Den wertvollsten Schmuck der Kirche bildet ein Rubens-Gemälde, das die Armenier 1804 von König Franz I. in Wien bekommen haben. Es stellt die Kreuzabnahme Christi dar.

In der Gruft der Kirche sind die wichtigsten Persönlichkeiten der Stadt begraben, unter ihnen Kristóf Szongott (1843-1907), der Gründer der Zeitschrift Armenia, Schriftsteller, Armenologe und viele Jahre lang Direktor des armenischen Gymnasiums. Eine wichtige Persönlichkeit war der Dekan Kristóf Lukácsi (1804-1876), der

eine Geschichte der Armenier in Siebenbürgen geschrieben hat.

Armenienstadt ist vielleicht die schönste Barock- und Renaissancestadt in Siebenbürgen. Die schönen pflanzen- und fruchtförmigen Ornamente auf Fenstern, Balkonen und an Eingängen hinterlassen eine tiefe Spur der Schönheit im Besucher und sind ein Zeichen der Barockkultur in Siebenbürgen.

Elisabethstadt (Dumbrăveni)

Die zweitgrößte armenische Stadt ist aus dem kleinen Dorf Hundendorf entstanden, das seinen Namen den Jagdhunden Prinz Apaffys verdankt. Nach dem Tod Apaffy II. - sein Guthaben blieb dem Kaiser - haben die Armenier 1733 von Kaiser Karl VI. zunächst das Dorf gekauft; im Jahre 1758 sind sie durch Kaiserin Maria Theresia in Besitz des ganzen Guthabens gekommen.

Bis zur Gründung von Armenierstadt war Elisabethstadt, die ihren Namen von Elisabeth von Árpádház (von Thüringen) erhielt, die Hauptstadt der armenischen Kolonie in Siebenbürgen. Die wichtigste Ort der Stadt ist das Gerichtsgebäude, das nach dem Patent vom Prinz Apaffy II. im Jahr 1696 Sitz des Haupttrichters der Armenier war, der seine Macht durch Unterrichter in den verschiedenen Gemeinden ausübte. Die Geschichte der Stadt zeigt eine dementsprechend gute Organisation, vor allem was das Zusammenleben in der Stadt betrifft. Es war alles geregelt, beispielsweise, wann die Metzger Tiere schlachten dürfen, wie lange eine Hochzeit dauert, wie reich die Kleider der Frauen geschmückt sein dürfen.

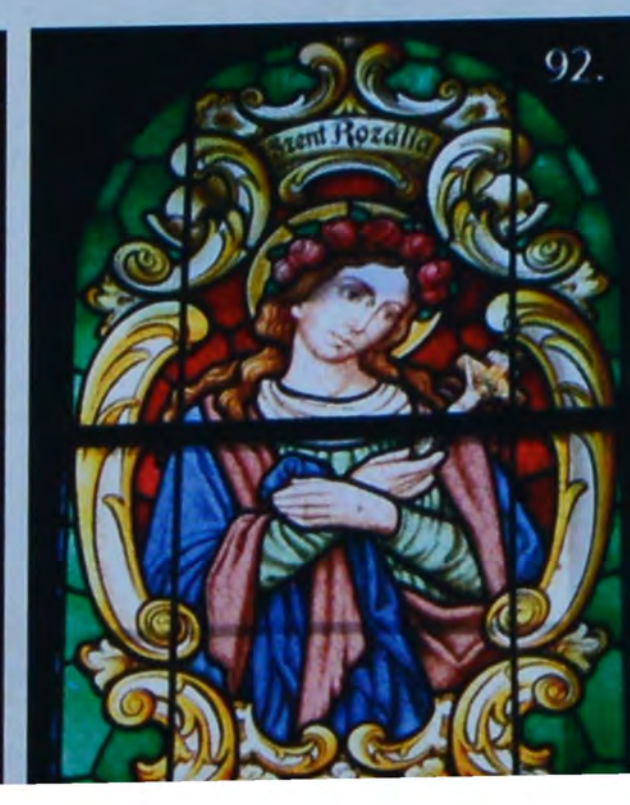
Dementsprechend wohnten in der Stadt viele Anwälte, aber die Mehrheit waren hier auch Kaufleute und in den ersten Zeiten Gerber. In der Stadt stand der erste Kaufhof ganz Siebenbürgens, der leider dem Kommunismus zum Opfer fiel.

1766 haben die Armenier mit dem Bau der Hauptkirche angefangen. Was wir aber heute sehen, ist nur die zweite, kleinere Variante des ursprünglichen Bauplans. Die Kirche wurde erst 1790 geweiht, heute wäre eine Grundrenovierung nötig. Ein Gewitter hat 1927 einen Turm zerstört, der nicht mehr aufgebaut werden konnte. Seit 1997 existiert ein Verein „Armenia“, dessen Ziel die Renovierung der Kirche ist. Die Frage ist nur, für wen, da in der Stadt heute nur dreizehn Armenier leben.

Die römisch-katholische Kirche wurde im Jahre 1753 von den Mechitaristen erbaut. Die armenischen Mönche kamen schon 1729 aus ihrem Mutterhaus

auf der San Lazzaro-Insel bei Venedig nach Elisabethstadt. In ihrem Haus auf dem Marktplatz haben sie eine Knabenschule eröffnet. Wegen der politischen Situation und Nachwuchsmangels haben sie die Stadt 1929 endgültig verlassen. In der Erziehung der Mädchen, die schon

ab 1730 existierte, waren später die Vinzentinerinnen sehr aktiv, die seit 1885 die Mädchenschule geleitet haben. Ihr Kloster mit der Schule wurde in der kommunistischer Zeit zerstört. Heute kann man nur das armenische Gymnasium auf dem Marktplatz sehen, das von einem armenischen Richter aus Madras, Stephan Raphael, gegründet und im 1843 eröffnet wurde. Es ist heute auch Schule.

Mit dem Recht einer freien königlichen Stadt waren die Armenier verpflichtet, eigene Militärtruppen aufzustellen, was natürlich nicht zum kaufmännischen Geist passte. Unter dem Druck der anderen Städte mussten sie 1840 eine Kaserne für ungarische Soldaten bauen. In diesem Gebäude (Mihai Eminescu Str., 54) befindet sich heute ein Behindertenheim.

Niklasmarkt (Gheorgheni)

Ein Beispiel des Zusammenlebens mit Seklern (Ungarn) in Siebenbürgen ist die Stadt Niklasmarkt (Gheorgheni).

Armenier kamen relativ spät, im Jahre 1688, hier an. Sie waren hauptsächlich Kaufleute, was das Zentrum der Stadt schön zeigt. In den typisch armenischen Häusern befand sich unten der Laden und oben die Wohnung. Im 19. Jahrhundert haben sie eine Bank (heute Rathaus im Zentrum) und im 20. Jh. eine Sparkasse (heute Unitarierkirche, an

der Márton Áron-Straße) gehabt. Das wirtschaftliche und gesellschaftliche Leben wurde von dem 1795 gegründeten Mercantile Forum, einer Gerichts-, Finanz- und Handelskammer, geleitet und überwacht. Die Armenier haben hauptsächlich Vieh- und Holzhandel getrieben. Mit mit Leder beladenen Flößen sind sie auf dem Fluß Miresch bis Lippa und Arad gefahren und haben dort ihre Waren verkauft. Die Weide für ihr Vieh lag im Moldau-Gebiet und in der Walachei, wo das Leben billiger war. Die Armenier haben sehr gut und organisiert im ganzen damaligen ungarischen und habsburgischen Königreich gehandelt.

Die Sehenswürdigkeiten in Niklasmarkt sind ohne Zweifel die mit schönen Ornamenten versehenen armenischen Häuser an der Márton Áron-Straße. Das im Jahre 1769 gebaute armenische Pfarrhaus mit Kaplanswohnung (Petófi Sándor-Platz, 4) mit der Figur des Hl. Gregors des Erleuchters unter dem Dachgiebel schließt das Gesamtbild der Straße. Im

94-1.

Pfarrhaus befindet sich eine Bibliothek mit ca. 1500 Bänden (in verschiedenen Sprachen, seit dem 17. Jh.), und mit der Gemeindegeschichte, geschrieben im Jahre 1931 von Pfarrer József Vákár. Durch die Renovierungsarbeiten (2004) ist die erste Bemalung des Pfarrhauses wieder ans Licht gekommen.

Die schönste Perle der Stadt ist die 1733 gebaute armenische Kirche. Sie steht

über einem alten Fremdenfriedhof von 1679, an der Stelle einer früheren Kirche, von der nurmehr der Taufbrunnen und der Weihwasserbehälter zu sehen sind. Der Eingang in den Kirchgarten führt durch eine kleine Pforte, auf der eine lateinische Inschrift verkündet: „Der Weg zum Heil ist offen für alle“.

Die vergoldeten Altäre der Kirche aus dem Jahre 1754, die schönen Vitralien aus Wien mit den Figuren des Hl. Gregors des Erleuchters (links) und König Stephans von Ungarn (rechts) in der Apsis, das Bild des Seitenaltars (links), gemalt 1752 in Venedig, schöne Lampions vom Ende des 19. Jh., Kerzenständer und Kreuze, die aus Silber gefertigte Tabernakel-Lampe und alte Messgewänder sind Zeugen des armenischen Reichtums. Die durch die Rieger-Söhne gebaute pneumatische Orgel von 1899 ist im Originalzustand erhalten, sie musste nur geputzt und neu gestimmt werden, was 2004 geschah. Die Kirche ist nach 106 Jahren im Jahre 2005 mit Hilfen aus dem Aus- und Inland (Erzdiözese Paderborn, Hiefnganisation, Kirche in Not) renoviert worden, außer der Fresken, die nach dem Baudenkmalsschutz noch einige Jahren erhalten sein sollen.

Im Kirchgarten befindet sich der alte Friedhof der Armenier, mit zwei Amonitt-Stein-Gräbern (Vorgänger des Tintenfischs), die die Armenier bei Kronstadt und

in Moldau gekauft haben und hier schnitzen ließen. An der 1748 gebauten Kirchmauer befindet sich eine Kopie des Kreuzweg aus dem 18. Jh, der wegen seines Wertes an einem sicheren Ort aufbewahrt wird. Im derzeitigen Friedhof der Gemeinde (Cimitirului Str.) sieht man das Denkmal des Pfarrers, Politikers und Professors Joachim Görög (1862-1928).

In Niklasmarkt leben jetzt ca. 620 armenisch-stämmige Bürger, wodurch diese Gemeinde die lebendigste Gemeinde ist.

Frumoasa

Die armenische Gemeinde in Szépvíz (Frumoasa) entstand aus 300 Armeniern, die 1672 über den Gyimes-Pass eingewandert sind. Ihre Zahl hat sich verdoppelt, als nach dem türkisch-russischen Krieg 1742 308 weitere Armenier einwanderten.

Der Hauptberuf der Armenier aus Szépvíz war der Viehhandel. Viele von ihnen waren Gerber, Schneider und Kürschner. Der Viehhandel war so intensiv, dass sie im Jahre 1782 ca. 10.000 Pferde, 40.000 Oxen und 300.000 Schafe auf den verschiedenen Märkten Europas verkaufen konnten. Im Dorf gab es fünfzehn Metzgereien, alle in armenischem Besitz. In diesem kleinen Dorf fand viermal im Jahr ein dreitägiger Markt statt, wo während der ersten zwei Tage nur Fleisch verkauft wurde.

Diesen merkantilistischen Geist sieht man im Zentrum des Dorfes, über das der Besucher sich nur wundern kann: er befindet in einem Dorf, aber das

94-2.

94.

95.

96.

Zentrum könnte auch das einer Kleinstadt sein. Im Zentrum findet man das alte Pfarrhaus, gebaut 1758, in dem seit 1997 der Csibész-Verein unter Leitung der Malersdorfer Franziskanerinnen ein Waisenhaus führt. Hinter dem Pfarrhaus steht die armenische Kirche, gebaut im Jahre , an Stelle einer früheren Kirche von 1701. Die Kirche ist reich geschmückt, auf den Vitralien sieht man die Bilder des Hl. Gregors des Erleuchters, des Hl. Petrus, der Hl. Rosa von Lima, der Unbefleckten Empfängnis. Auf dem Barockaltar steht ein Bild von der Schlacht von Awarayr, der Armenier gegen die Perser. Es ist die einzige Darstellung dieser Szene in Siebenbürgen, ein Geschenk des Erzbischof von Lemberg, Vartan Hunanian, wie man in der linken Ecke des Bildes an seinem Monogramm man sehen kann.

Neben der Kirche befindet sich der zweite Friedhof der armenischen Gemeinde. Die moos-belegten vielförmigen Grabsteine sind einzigartig in ganz Siebenbürgen.

Am Ende des Marktplatzes, neben dem Pfarrhaus, stand das ehemalige Casino (heute Gemeindehaus). Der 1715 gegründete Dreifaltigkeits-Verein hat hier eine Bibliothek, mehrere Billard- und Kartentische eingerichtet. Eine kleine Theatergruppe spielt für die

Gemeinde.

Heute leben noch sechs Armenier im Dorf, die meisten, etwa 50, leben in der Nachbarstadt Miercurea Ciuc. Sie organisieren jedes Jahr ein armenisches Treffen im Dorf und im November einen Katharinaball.

Die Zeit der Armenier sei vorbei, würde man sagen. Viele sind ausgewandert, nur ein einziger Mann in Siebenbürgen spricht noch Armenisch. Die Sprache aber lebt in der Liturgie, in den schönen Gesängen der Kirchenchöre. Das Andenken der Armenier lebt weiter in ihren Kirchen, in den schönen Barock- und Renaissance-Häusern, in den alten Büchern und Manuskripten, und natürlich in uns, die all das gesehen haben und es nie vergessen können.

97.

98.

Felhasznált irodalom:

A Gyergyószentmiklósi Örmény Katolikus Egyházközség Egyháztanácsának jegyzőkönyve, 1987-2003.

ÁDÉVIK L., Szabad királyi Erzsébetváros Monogárfiája, Aurora, Szamosújvár, 1896, (Reprint: Budapest, 2004).

AMBRUS A., A gyergyószentmiklósi örmény katolikus gyülekezet története 1848 és 1867 között, Kolozsvár, 2004. (Szakdolgozat a kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet Református-Evangélikus karán).

DOMUS HISTORIA, Gyergyószentmiklós.

GROSSET, R., Histoire de l'Arménie, Payot, Paris 1984.

JAKUBINYI Gy. (szerk.), A romániai Katolikus Örmények Ordinarriatusa, Szamosújvár 2001.

LÁZÁR János közlése, Gyergyószentmiklós.

ORBÁN B., A Székelyföld leírása, Fanda és Frohna Könyvnyomdája, Pest 1868.

SZÁVA T-S., Szépvízi Magyarörmények nyomában, Bécs 2003.

SZONGOTT K., Szamosújvár Szab. Kir. Város Monográfiája, 1700-1900, III. Kötet, Aurora, Szamosújvár 1901 (Reprint: Budapest, 1999).

TARISZNYÁS Cs. B., SZTRANYICZKI M., MURÁDIN L., Az örmény Szamosújvár, Pro Armenia, Szamosújvár 2004.

ZAKARIÁS Péter közlése, Csíkszépvíz.

ZÁRUG Aladár közlése, Gyergyószentmiklós.

Foto Index

1. Sf. Grigore Luminătorul botezează regele Tiridat III. (parohia armeano-catolică, Gherla); Der Hl. Gregor der Erleuchter tauft den armenischen König Trdat III. (armenisches Pfarrhaus, Armenierstadt)
2. Altarul Sf. Grigore Luminătorul, biserica armeano-catolică principală, Dumbrăveni; Der Nebenaltar des Hl. Gregor des Erleuchter, Elisabethstadt
3. Scrisoarea împăratului Carol al VI-lea pentru armenii din Transilvania, Gherla; Patent Kaiser Karls VI. für Armenier in Siebenbürgen (Armenierstadt)
4. Scrisoarea împăratului Iosif al II-lea pentru armenii din Transilvania, Gherla; Patent Kaiser Josefs II. für Armenier in Siebenbürgen (Armenierstadt)
5. Scrisoarea împăratului Iosif al II-lea pentru armenii din Transilvania, Gherla; Patent Kaiser Josefs II. für Armenier in Siebenbürgen (Armenierstadt)
6. Ștampila împăratului Iosif al II-lea, Gherla; Stempel auf dem Patent Kaiser Josefs II. (Armenierstadt)
7. Mormântul haiducului Sándor Rózsa în cimitirul ortodox, Gherla; Das Grab des Betjars Sándor Rózsa, orthodoxer Friedhof, Armenierstadt
8. Biserica Solomon, Gherla; Die Salomon-Kirche, Armenierstadt

9. Altarul Sf. Ana, Biserica Solomon, Gherla; Der Hl. Anna-Altar, Solomon-Kirche, Armenierstadt
10. Lemn de tisă, parcul catedralei armeano-catolice, Gherla; Park der armenisch-katholischen Kathedrale, Armenierstadt
11. Turnul catedralei armeano-catolice, Gherla; Turm der armenisch-katholischen Kathedrale, Armenierstadt
12. Nava principală a catedralei armeano-catolice, Gherla; Das Hauptschiff der armenischen Kathedrale, Armenierstadt
13. Anvon, catedrala armeano-catolică, Gherla; Rednertribüne in der armenischen Kathedrale, Armenierstadt
14. Catedrala armeano-catolică, Gherla; Die armenisch-katholische Kathedrale, Armenierstadt;
15. Sf. Grigore Luminătorul, fereastră de ornament, catedrala armeano-catolică, Gherla; Hl. Gregor der Erleuchter (Farbfenster), armenische Kathedrale, Armenierstadt
16. Frescă, catedrala armeano-catolică, Gherla; Fresko, armenische Kathedrale, Armenierstadt
17. Altarul Sf. Gregor Luminătorul, catedrala armeano-catolică, Gherla; Der Altar des Hl. Gregors des Erleuchters in der Kathedrale von Armenierstadt
18. Altar lateral, catedrala armeano-catolică, Gherla; Nebenaltar, armenische Kathedrale, Armenierstadt
19. Pictura lui Rubens, catedrala armeano-catolică, Gherla; Rubens-Gemälde in der armenischen Kathedrale, Armenierstadt
20. Poarta criptei sub catedrala armeano-catolică, Gherla Eisentor der Gruft unter der armenischen Kathedrale, Armenierstadt
21. Cripta catedralei armeano-catolice, Gherla; Gruft der armenischen Kathedrale, Armenierstadt
22. Mormânt în cripta catedralei armeano-catolice, Gherla; Grab in der Krypta der armenischen Kathedrale, Armenierstadt
23. Mormânt în cripta catedralei armeano-catolice, Gherla; Grab in der Krypta der armenischen Kathedrale, Armenierstadt
24. Mormânt în cripta catedralei armeano-catolice, Gherla; Grab in der Krypta der armenischen Kathedrale, Gherla
25. Mormântul armenologului Kristóf Szongott în cripta catedralei armeano-catolice, Gherla; Grab des Armenologen und Schriftstellers Kristóf Szongott, Gruft der armenischen Kathedrale, Armenierstadt
26. Data construirii parohiei armeano-catolice, Gherla; Baujahr auf dem Portal des Pfarrhauses, Armenierstadt
27. Ornament pe fereastră parohiei armeano-catolice, Gherla; Fensterornament am dem Pfarrhaus, Armenierstadt
28. Parohia armeano-catolică, Gherla; Das armenische Pfarrhaus in Armenierstadt
29. Arhiva parohiei armeano-catolice, Gherla; Archiv des armenischen Pfarrhauses, Armenierstadt

30. Carte cu ornament de argint, Gherla; Silberornamente auf einem Buch (Armenierstadt)
31. Spital, Gherla; Armenisches Krankenhaus in Armenierstadt
32. Orfelinatul pentru fete, Gherla; Das armenisches Mädchen-Waisenhaus, Armenierstadt
33. Capela orfelinatului pentru fete, Gherla; Kapelle des armenischen Mädchen-Waisenhauses, Armenierstadt
34. Figure de stil baroc parohia armeano-catolică, Gherla; Barockfiguren an der Fassade des Pfarrhauses, Armenierstadt
35. Ornament de fereastră pe casa Karácsony, Gherla; Fensterornament auf dem Karácsony-Haus, Armenierstadt
36. Casa Karácsony, Gherla; Das Karácsony-Haus, heute Museum, Armenierstadt
37. Casa Lászlóffy, Gherla; Das Lászlóffy-Haus, Armenierstadt
38. Stema familiei Daniel pe poarta casei, Gherla; Wappen der Familie Daniel auf dem Portal, Armenierstadt
39. Parchetul din Dumbrăveni; Das Gerichtsgebäude in Elisabethstadt
40. Biserica armeano-catolică principală, Dumbrăveni; Die armenische Hauptkirche in Elisabethstadt
41. Poarta bisericii armeano-catolice principale, Dumbrăveni; Der Haupteingang der armenischen Hauptkirche in Elisabethstadt
42. Nava principală a bisericii armeano-catolice principale, Dumbrăveni; Das Schiff der Hauptkirche in Elisabethstadt
43. Altarul lateral „Sf. Grigore Luminătorul”, biserica armeano-catolică principală, Dumbrăveni; „Hl. Gregor der Erleuchter”, Seitenaltar in der Hauptkirche, Elisabethstadt
44. Casa parohială romano-catolică, Dumbrăveni; Das römisch-katholische Pfarrhaus, Elisabethstadt
45. Fosta biserică a mechitariștilor, Dumbrăveni; Die einstige Mechitaristenkirche, heute römisch-katholische Kirche in Elisabethstadt
46. Casa mechitariștilor, Dumbrăveni; Der Konvent der Mechitaristen in Elisabethstadt
47. Poarta și inscripția fostei biserici a mechitariștilor, Dumbrăveni; Der Hauptportal der einstigen Mechitaristenkirche in Elisabethstadt
48. Fostul Gimnaziu Rafael, Dumbrăveni; Das Rafael-Gymnasium in Elisabethstadt
49. Fosta cazarmă, Dumbrăveni; Die einstige Militärkaserne, heute Behindertenheim, Elisabethstadt
50. István Szentpéteri, ultimul tânăr, care a primit prima împărtășanie, Dumbrăveni; István Szentpéteri, vielleicht der letzte Junge, der in Elisabethstadt seine Erstkommunion empfing

51. Casă unui negustor armean, Gheorgheni; Haus eines armenischen Kaufmanns, Niklasmarkt
52. Fasta bancă armeană, Gheorgheni; Die einstige armenische Bank in Gheorgheni
53. Fosta casă de economii, Gheorgheni; Die einstige armenische Sparkasse in Niklasmarkt;
54. Protocolul Forului Mercantil, Gheorgheni; Das Protokoll des Mercantile Forum in Niklasmarkt
55. Protocolul Forului Mercantil, Gheorgheni; Das Protokoll des Mercantile Forum in Niklasmarkt
56. Oamenii cu Halat Roșu, Gheorgheni; Die Rot-Mantler, Niklasmarkt
- 56.-1,2 „Cavazanul” principalului Halaților Roșii, Gheorgheni; Der „Kavazan”- der Stab des Gruppenführers bei den Rot-Mantlern in Niklasmarkt
57. Parohia armeano-catolică, Gheorgheni; Das armenische Pfarrhaus in Niklasmarkt
58. Operă teologică din sec. al XVIII-lea în parohia armeano-catolică, Gheorgheni; Theologisches Werk aus dem XVIII. Jh., armenisch-katholisches Pfarrhaus in Niklasmarkt
59. Bilderbibel aus dem XVIII. Jh. im armenisch-katholischen Pfarrhaus, Niklasmarkt; Sf. Scriptură din sec. al XVIII-lea, parohia armeano-catolică, Gheorgheni
60. Sf. Scriptură din sec. al XVIII-lea, parohia armeano-catolică, Gheorgheni; Bilderbibel aus dem XVIII. Jh. im armenisch-katholischen Pfarrhaus in Niklasmarkt
61. Sf. Scriptură din sec. al XVIII-lea, parohia armeano-catolică, Gheorgheni; Bilderbibel aus dem XVIII. Jh. im armenisch-katholischen Pfarrhaus in Niklasmarkt
62. Proces verbal a Breslei Flăcăilor (sec. al XVIII-lea), parohia armeano-catolică, Gheorgheni; Protokoll des Jugendvereins (XVIII. Jh.), Niklasmarkt
63. Istoria comunității din Gheorgheni, scrisă de părintele József Vákár; Die Geschichte der Gemeinde von Niklasmarkt, geschrieben von Pfr. József Vákár
64. Biserica armeano-catolică, Gheorgheni; Die armenische Kirche Niklasmarkt
65. Data înființării cimitirului pentru străini, Gheorgheni; Gründungsdatum des Friedhofs für Fremde auf der inneren Seite des Portals im Kirchhof Niklasmarkt
66. Piatra fundală a bisericii armeano-catolice, Gheorgheni (1733); Gründungsdenkmal der armenischen Kirche, Niklasmarkt (1733)
67. Încoronarea Măicii Domnului, frescă (1899), biserica armeano-catolică, Gheorgheni; Maria Königin (Fresko, 1899, armenische Kirche, Niklasmarkt)
68. Altarul principal (1754), biserica armeano-catolică, Gheorgheni; Der Hauptaltar (1754) der armenischen Kirche, Niklasmarkt

535/06-0

DL/06

- 69. Vizita îngerului (fereastră de ornament, 1896 biserica armeano-catolică, Gheorgheni); Die Botschaft des Engels (Farbfenster aus 1896, armenische Kirche, Niklasmarkt)
- 70. Fereastră de ornament, sec. al XVIII-lea, biserica armeano-catolică, Gheorgheni; Farbfenster aus dem XVIII. Jh., armenische Kirche, Niklasmarkt
- 71. Sf. Grigore Luminătorul (fereastră de ornament, biserica armeano-catolică, sec. al XIX-lea, Gheorgheni); Hl. Gregor der Erleuchter (Farbfenster aus dem XIX. Jh.), armenische Kirche, Niklasmarkt
- 72. Sf. Ștefan, regele Ungariei, (fereastră de ornament, biserica armeano-catolică, sec. al XIX-lea, Gheorgheni); Hl. Stephan von Ungarn (Farbfenster aus dem XIX. Jh.), armenische Kirche, Niklasmarkt
- 73. Aghiazmatar, sec. al XVI-lea, biserica armeano-catolică, Gheorgheni; Weihwasserbehälter (XVI. Jh), armenische Kirche, Niklasmarkt
- 74. Potir (1742), biserica armeano-catolică, Gheorgheni; Kelch (1742, armenische Kirche, Niklasmarkt)
- 75. Pixis, 1783, biserica armeano-catolică, Gheorgheni; Pyxis für Krankenkommunion (1783, armenische Kirche, Niklasmarkt)
- 76. Cădelniță, începutul sec. al XVIII-lea, biserica armeano-catolică, Gheorgheni; Rauchfass (Anfang des XVIII. Jh., armenische Kirche, Niklasmarkt)
- 77. Cazulă, 1725, biserica armeano-catolică, Gheorgheni; Armenisches Messgewand (1725, armenische Kirche, Niklasmarkt)
- 78. Clopotul mare „Joachim Görög”, biserica armeano-catolică, Gheorgheni; Die „Görög Joachim“-Glocke, armenische Kirche, Niklasmarkt
- 79. Intrarea în curtea bisericii armeano-catolice, Gheorgheni; Der Haupteingang des Kirchhofs, Niklasmarkt
- 80. Mormânt din ammonites, curtea bisericii armeano-catolice, Gheorgheni; Ammonites- Grabstein im Kirchhof, Niklasmarkt
- 81. Mormânt din ammonites, curtea bisericii armeano-catolice, Gheorgheni; Ammonites- Grabstein im Kirchhof, Niklasmarkt
- 82. Originalul viei crucii, curtea bisericii armeano-catolice, sec. al XVIII-lea, Gheorgheni; Die ursprüngliche Station im Kirchhof, (XVIII. Jh), Niklasmarkt
- 83. Das Grabdenkmal des Pfarrers, Politikers und Lehrers Görög Joachim, armenischer Friedhof, Niklasmarkt; Mormântul părintelui, politicianului și profesorului Joachim Görög, cimitirul armean, Gheorgheni
- 84. Capela romano-catolică și armeană pe dealul Csobot în Gheorgheni. I.P.S. Dr. György Jakubinyi, archiepiscop romano-catolic de Alba Iulia și administrator apostolic

- pentru armeni ad nutum Sanctae Sedis (a 2-a, la dreapta); Die armenisch- und römisch-katholischen Kapellen auf dem Csobot-berg, Niklasmarkt (vor der Kapelle Msgr. Dr. Georg Jakubinyi, römisch-katholischer Erzbischof von Alba Iulia und armenisch-katholischer Administrator ad nutum Sanctae Sedis)
- 85. Parohia și biserica armeano catolică, Frumoasa; Die armenische Kirche und das Pfarrhaus, Frumoasa
- 86. Casinoul armean, Frumoasa; Das einstige armenische Casino in Frumoasa
- 87. Biserica armeano-catolică și zidul fortificat, Frumoasa; Armenische Kirche und alte Friedhofsmauer, Frumoasa
- 88. Biserica armeano-catolică, Frumoasa; Die armenisch-katholische Kirche, Frumoasa
- 89. Apsisul bisericii armeano-catolice, Frumoasa; Apsis der armenischen Kirche, Frumoasa
- 90. Înălțarea Domnului (frescă, biserica armeano-catolică, Frumoasa); Christi Himmelfahrt (Fresko in der armenischen Kirche, Frumoasa)
- 91. Sf. Grigore Luminătorul (fereastră de ornament, biserica armeano-catolică, sec. al XIX-lea, Frumoasa); Hl. Gregor der Erleuchter (Farbfenster aus dem XIX. Jh.), armenische Kirche, Frumoasa
- 92. Sf. Rosa din Lima (fereastră de ornament, biserica armeano-catolică, sec. al XIX-lea, Frumoasa); Hl. Rosa von Lima (Farbfenster aus dem XIX. Jh.), armenische Kirche, Frumoasa
- 93. Sf. Apostol Petru (fereastră de ornament, biserica armeano-catolică, sec. al XIX-lea, Frumoasa); Der Hl. Petrus (Farbfenster aus dem XIX. Jh.), armenische Kirche, Frumoasa
- 94. Concepământul Verginal (fereastră de ornament, biserica armeano-catolică, sec. al XIX-lea, Frumoasa); Die unbefleckte Empfängnis (Farbfenster aus dem XIX. Jh.), armenische Kirche, Frumoasa
- 94 – 1 Curtea bisericii armeano-catolice, Frumoasa; Garten der armenischen Kirche, Frumoasa
- 94 – 2 Biserica armeano-catolică și zidul primului cimitir, Frumoasa; Die armenische Kirche, Frumoasa
- 95. Mormânt cu cruce armeană în curtea bisericii armeano-catolice, Frumoasa; Armenisches Kreuz auf einem Grab im Kirchhof, Frumoasa
- 96. Mormânt cu formă de sicriu în curtea bisericii armeano-catolice, Frumoasa; Sarkförmiges Grab im Kirchhof, Frumoasa
- 97. Curtea și cimitirul bisericii armeano-catolice, Frumoasa; Die armenische Kirche und der Friedhof, Frumoasa
- 98. Placă comemorativă în curtea bisericii armeano-catolice, Frumoasa; Gedenktafel im armenischen Kirchengarten, Frumoasa

Vitrál a gyergyószentmiklósi örmény katolikus templomban (XIX. sz.)
 Vitral în biserica armeano-catolică din Gheorgheni (sec. al XIX.)
 Farbfenster in der armenisch-katholischen Kirche, Niklasmarkt (XIX. Jh.)

3,00 P. 100

